

TIJDSCHRIFT VOOR LIMBURGSE GESCHIEDENIS EN ARCHEOLOGIE

De Maasgouw

IN DIT NUMMER ONDER ANDERE:

DE OUDSTE JOCUS MEDAILLE

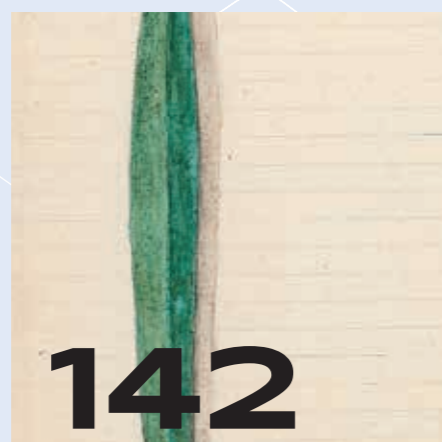
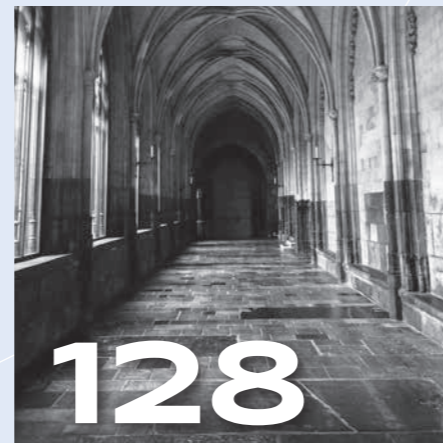
LANDHUIS EN NAALDENFABRIEK DE 'BAU' IN VAALS

LIMBURGS ERFGOED, REGIONALISME EN VOLKSKUNDE

INHOUD

- 116 Jos Benders
De oudste Jocus 'medaille'
- 122 Harry Weinberg
Landhuis en naaldenfabriek de 'Bau' in Vaals en de rol van de familie Brull
- 126 Sjoerd Aarts
Medaille Lodewijk XIV
- 128 Cees Huisman
Ds. Jan Scharp bezoekt Maastricht in 1809
- 134 Bart Zwegers
Winand Roukens Limburgs erfgoed, regionalisme en volkskunde
- 138 Peter Thissen
De schedel van Dionysius de Kartuizer
- 142 Leo Verhart
Vondsten, vindplaatsen en verhalen: een foute verdachtmaking
- 147 Marcel Dings
Tweehonderdvijftig jaar Tegelse pannen

KONINKLIJK LGOG

samen de geschiedenis van Limburg ontdekken

TIPS EN/OF BIJDAGEN?

Vooraf toegankelijk geschreven, aansprekend geïllustreerde achtergrondverhalen en nieuwtjes zijn welkom. De maximale lengte is 2500 woorden. De auteursrichtlijnen vindt u op <https://lgog.nl/maasgouw>. Stuur uw bijdragen en tips naar maasgouw@lgog.nl.

REDACTIE MAASGOUW

Voorzitter Frans Hermans

Secretaris Kelly Krijntjes

Leden Luc Wolters, Nick Pouls, Afra de Mars, Jos Benders, Maarten Dolmans, Stefan Vrancken, Fleur van Tongeren

BASISONTWERP & VORMGEVING

Crasborn Communicatie Vormgevers www.crasborn.nl

ADMINISTRATIE EN ABONNEMENT

Bureau Koninklijk LGOG

Steggstraat 5

6041 EA Roermond

Bezoek uitsluitend op afspraak.

Het Bureau is van maandag t/m donderdag telefonisch bereikbaar tussen 9.00 en 12.00 uur.

tel. 043 321 25 86

e-mail: info@lgog.nl

www.lgog.nl

Losse nummers à € 7,50

Verkrijgbaar bij het LGOG-bureau

ISSN 1380-4170

Uitgave van Koninklijk Limburgs

Geschied- en Oudheidkundig

Genootschap, Maastricht

mede gesubsidieerd door de
provincie limburg

De oudste Jocus medaille

Recentelijk werd onderstaande penning aangeboden op een veiling¹ en als volgt omschreven: '1842. Badge Carnavalsvereniging Jocus te Venlo – Rooster left in ornamental border – silvered brass oval 22x39 mm, pin missing. [...] NB Sociëteit Jocus is the oldest carnival association in the Netherlands².'

JOS BENDERS

Jos Benders (Venlo 1965) is als organisatie-wetenschapper verbonden aan de NTNU (Trondheim) en de KU Leuven. De besproken penning past bij zijn interesse in heemkunde en numismatiek.

Figuur 1. Medaille van Vastelaovesgezelschap Jocus, Venlo

Figuur 2. Lidmaatschapskaart L.C. Gallot, 1843⁶

Navraag bij het veilinghuis leverde op dat het oprichtingsjaar van Jocus voor de datering was gebruikt. Dat is het vroegste jaar waarin de penning kan zijn gemaakt. Daarnaast werd de graveerstijl geschat op 'halverwege de 19e eeuw, mogelijk rond 1860, mogelijk wat eerder of later'. Dat komt overeen met de datering door een andere expert, die '1830-1880' als indicatie gaf.

De penning is van verzilverd messing. Ze bevat dan ook geen zilvermerk, noch enige andere indicatie van de maker. Op de keerzijde zit een restantje soldeersel, waarmee een oogje of speld zal zijn bevestigd. De 'medalie', om een bij Jocus gebruikelijke term te gebruiken, kon dus op kleding worden gedragen. Ze weegt 6,73 gram.

Het stuk is bijzonder, aangezien het mogelijk de oudst bekende onderscheiding van een Limburgse, en daarmee ook Nederlandse, carnavalsvereniging is.² Die mogelijkheid wordt in het onderstaande onderzocht.

JOCUS

De Sociëteit Jocus werd in de laatste maanden van 1842 opgericht door een aantal Venlose notabelen. Onder hen waren Louis Karel Gallot, Adolf Gideon Justen (ook wel Jüsten gespeld) en Eduard Keul-

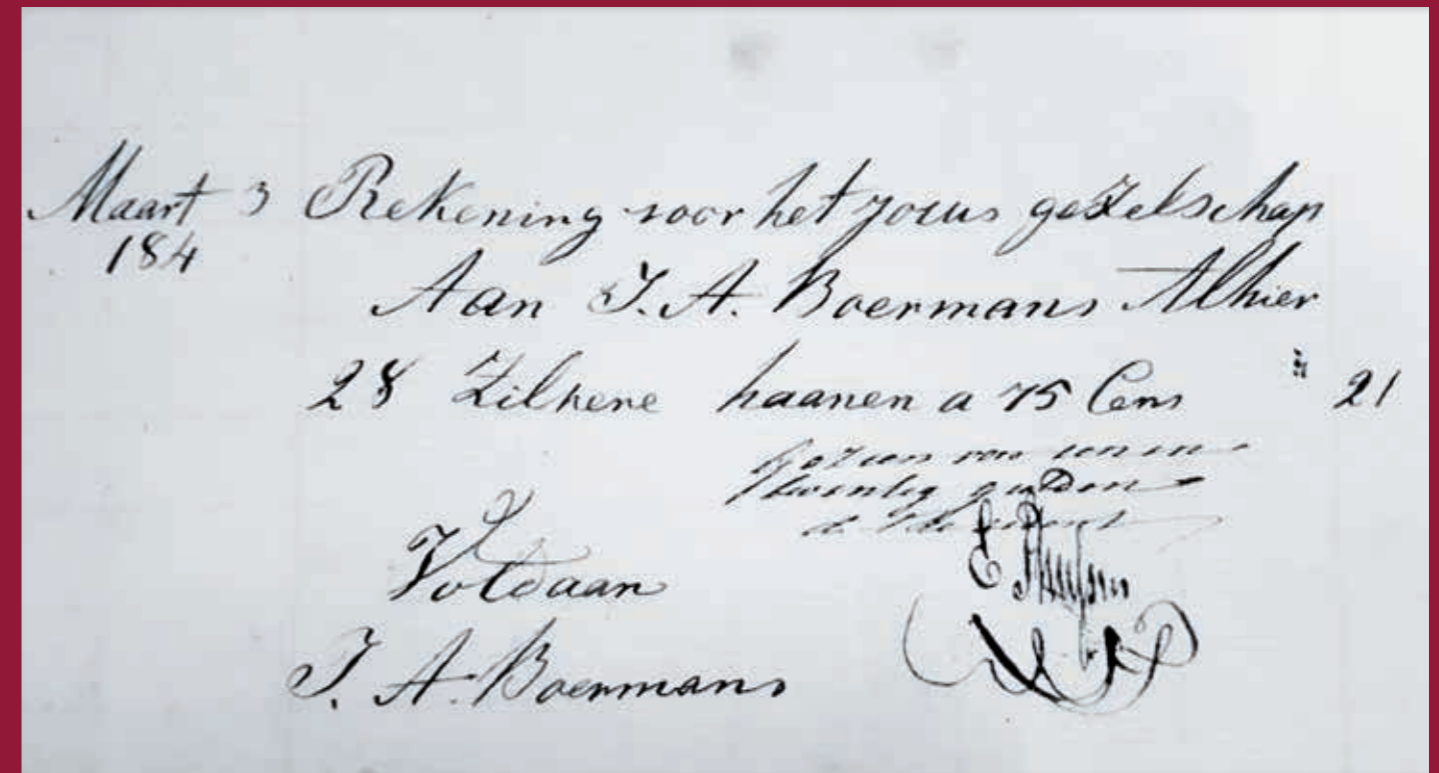
ler. Gallot was als stadssecretaris ook verantwoordelijk voor het stadsarchief en completeerde in 1839 een eerste overzicht hiervan.³ Hij mag wel gelden als de eerste feitelijke stadsarchivaris van Venlo. Waarschijnlijk heeft Gallot ook de Jocus-administratie uit de beginperiode bewaard en ervoor gezorgd dat die in het stadsarchief belandde, net als veel documenten van zijn familie.⁴ Het is aan zijn neiging tot archiveren te danken dat gegevens over de besproken 'medalie' bewaard zijn gebleven. Ongetwijfeld heeft Keuller, de auteur van de eerste Venlose stadsgeschiedenis, geprofiteerd van Gallot's kennis van het stadsarchief. Gezien zijn historische interesses past Adolf Justen goed in hun gezelschap: hij was vermoedelijk de eerste amateurarcheoloog in de regio, verwoed verzamelaar van antiquiteiten en zou later onder meer als munthandelaar actief zijn.⁵

Op 12 februari 1843 richtte Jocus per proclamatie de Orde van de Haan op.⁷ Deze kende verschillende rangen, waaronder Broeder van den Haan, Ridder van den Haan, Officier van den Haan en Commandeur van den Haan. De Ridder had 'als kenteeken aan donkerrood lint te dragen op de borst eenen zilveren haan in dito ovalen rand, in welken laatste onder den haan zijn ingegrift de woorden 'Jocus-Venlo'. De Officier droeg dit 'kenteeken' aan 'rosé band om den hals', en de Comman-

...de eerste 'kenteekens' werden geleverd door de Venlose edelsmid Jan Antoon Boermans (1799-1888), telg van een edelsmedenfamilie uit Venlo

Figuur 3. Jan Antoon Boermans (1799-1888)

Figuur 4. Rekening van J.A. Boermans voor de levering van 28 'Zilvere haanen' dd 3 maart 184(3)10

deur 'aan blauw lint om den hals'. De omschrijving van het 'kenteeken' past heel goed bij de geveilde penning. Deze was dus verbonden aan de Orde van de Haan. Jocus stierf in 1844 een stille dood, maar werd eind 1876 heropgericht. Daarbij werd teruggegrepen op het eerste gezelschap, waarvan het archief geheel of grotendeels was bewaard. Na de heroprichting werden vanaf 11 februari 1877 opnieuw leden opgenomen in de Orde van de Haan. Deze werd in 1887 opgevolgd door de 'Orde van den Gouden Haan'.⁸

'ZILVERE HAANEN'

Zoals opgemerkt is de administratie van Jocus over de jaren 1842-1844 voor een belangrijk deel bewaard gebleven. Uit de financiële administratie blijkt dat de eerste 'kenteekens' werden geleverd door de Venlose edelsmid Jan Antoon Boermans (1799-1888). Hij was een telg van een (nog steeds actieve) edelsmedenfamilie uit Venlo.¹¹ Het is echter niet zeker of Boermans de medailles persoonlijk heeft gemaakt. Mogelijk heeft hij één of meerdere leerlingen aan het werk gezet. Hoe dat ook zij, zeker is dat Boermans op 3 maart 1843 f21,00 ontving voor de levering van 28 'Zilvere haanen' van 75 cent per stuk (zie Figuur 4).

Dit bedrag is als 'uitgaaf' 35 verantwoord in de jaarrekening over 1842-1843. In deze rekening is sprake van 'zilvere haanen', en niet van verzilverde. Toch moet het wel gaan om verzilverde penningen. De penning weegt immers 6,73 gram. Een gulden uit 1842 bevatte 10 gram bijna zuiver zilver. Dat betekent dat een zilveren penning als ongeveer f 0,67 aan materiaal zou moeten kosten. Voor maakloon zou dan nog maar f0,08 over zijn. De geleverde 28 exemplaren zijn grotendeels uitgereikt in 1843 en 1844. Op 12 februari 1843 werden 10 Commandeurs benoemd, onder wie L.C. Gallot (bij Jocus 'Lord Polferneus' genoemd), Justen ('Graaf van Kratspoet') en Eduard Keuller ('Markies van Stempelnowski'). Tevens werden toen drie Ridders benoemd.

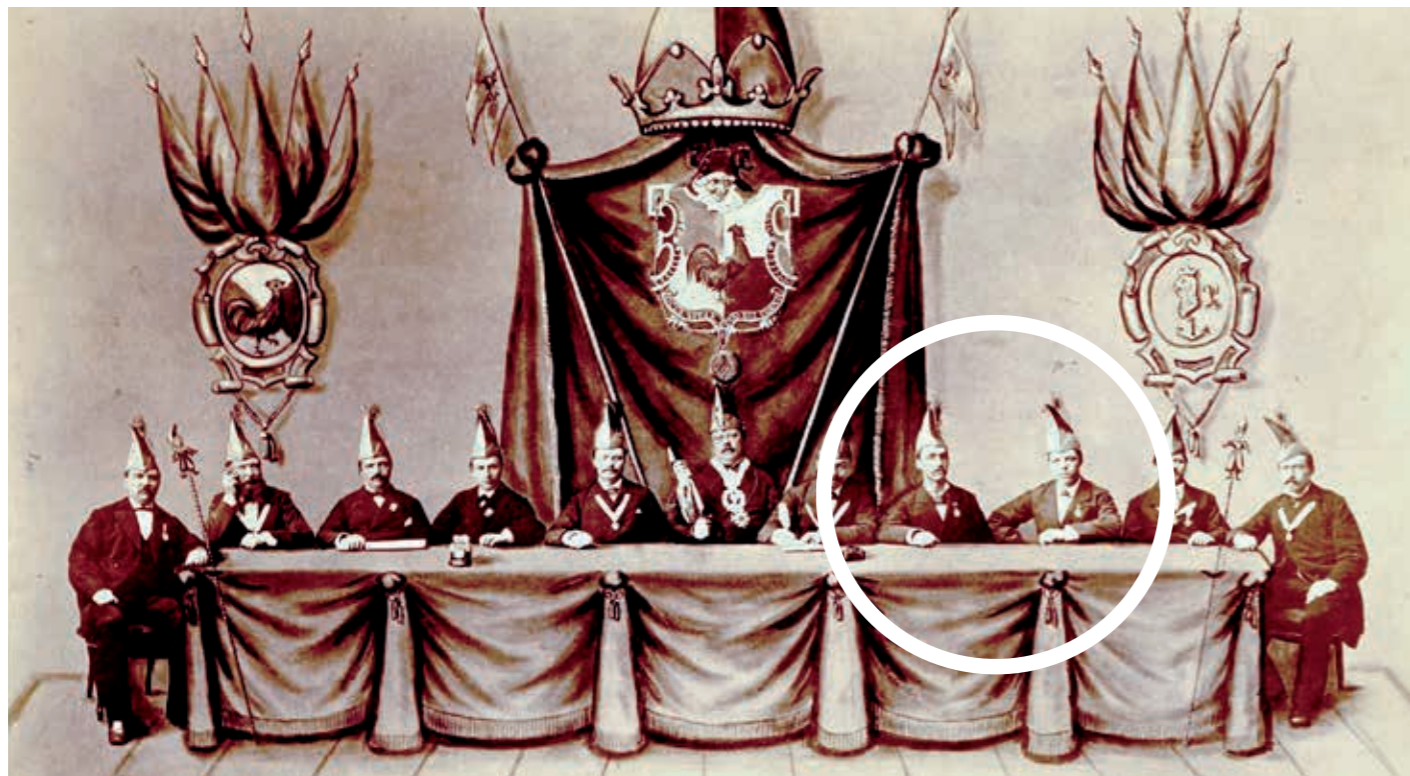
Op 11 februari 1844 werden nog drie Commandeurs benoemd, onder wie twee Ridders. Daarnaast werden negen Ridders benoemd. In totaal zijn in 1843-1844 dus 23 of 25 medailles uitgereikt: 23 als de medailles van de tot Commandeur bevorderde Ridders zijn hergebruikt, 25 als zij een nieuw exemplaar kregen.¹²

LATERE DATERING?

Vast staat dat J.A. Boermans in 1843 'zilvere haanen' leverde aan Jocus. Het is dan ook aantrekkelijk te concluderen dat de penning één van deze 'haanen' is. Er

past echter een voorbehoud: in de proclamatie wordt de naam van de stad gespeld als 'Venloo', dus met dubbele O. Op de medaille staat echter 'Venlo', met maar één O. De spelling Venloo is echter tot in de twintigste eeuw gebruikt, naast het aanvankelijk minder gebruikelijke 'Venlo'. Hieraan is dus geen datering te ontleen. Mogelijk is de naam van de stad met vijf letters gespeld vanwege de symmetrie op de penning: het woord 'Jocus' heeft immers ook vijf letters. Verder lijkt de penning niet van zilver, zoals voorgeschreven, maar van verzilverd brons of koper.

Het zou dus later werk kunnen zijn, zeker omdat vanaf de heroprichting in 1876 opnieuw leden in de Orde van de Haan zijn benoemd. Helaas is de administratie vanaf deze heroprichting maar deels bewaard gebleven. Uit deze administratie blijkt dat de firma Boermans in 1878 voor f20,25 aan 'Decoraties en eere tekens' leverde. Verder werd een kwitantie uit 1890 aangetroffen voor het leveren van een 'decoratie volgens gegeven teekening'.¹³ Aangezien in 1887 de Orde van Gouden Haan werd ingesteld, zal deze decoratie een andere zijn dan de hier besproken penning.

Figuur 5, boven. Jocus gezelschap in 1879 en hierin omcirkeld, figuur 6: twee leden van Jocus met medailles

Figuur 7, beneden. Jocusgezelschap in 1894

Twee foto's van het Jocus-gezelschap zijn ook van belang voor de datering. De eerste foto dateert uit 1879 (Figuur 5). Bij zes leden is een ovale medaille zichtbaar. De haan is daar echter uitgesneden: hoewel het moeilijk te zien is, blijken stukjes van het donkere kostuum door de medailles heen zichtbaar (Figuur 6). Deze opengewerkte medailles zullen deel uitmaken van de 'eere tekens' die in 1878 zijn geleverd. Het Limburgs Museum beschikt over een dergelijk opengewerkt exemplaar. Dit bevat overigens geen spoor van zilver en kan later werk zijn.¹⁴ Die uitgesneden haan is ook te zien bij drie leden van het gezelschap dat zich in 1894 liet fotograferen (met blauwe stippelijntje omcirkeld). Vorst Herfkens draagt echter een ovale medaille die massief lijkt te zijn. Helaas laat de resolutie niet toe om te zien of het hier gaat om hetzelfde

de type als de geveilde medaille. 1894 is gezien de stijl echter nogal laat.

CONCLUSIE

De besproken penning past bijna helemaal bij de beschrijving van de 'eere tekens' van de Ridder, Officiers en Commandeurs van de Orde van de Haan die Jocus in 1843 instelde. Zeker is ook dat de Venlose edelsmid J.A. Boermans nog datzelfde jaar 'zilveren haanen' leverde. Gezien de prijs zullen die echter niet van zilver zijn geweest, maar gaat het om verzilverde penningen. Omdat in 1878 nieuwe 'eere tekens' zijn geleverd en op de foto uit 1879 opengewerkte medailles zichtbaar zijn én gezien de stijl, zal teruggevonden medaille deel hebben uitgemaakt van de levering in 1843. Daarmee is deze 'medalie' de oudste bekende van Jocus en mogelijk van Limburg of zelfs Nederland.¹⁵

NOTEN

- Heritage Europe, veiling 72 (15-11-2021), kavel 1302; met dank aan Marcel van der Beek voor aanvullende info.
- Het Jocus Museum noch het Limburgs Museum beschikken over vergelijkbare of oudere onderscheidingstekens. Met dank aan Renier Linders en Sjak Draak voor deze informatie.
- H. van Megen, 'Het Venloos archief: een bijzondere geschiedenis', in: P. van Lunteren en H. van Megen (red.), *Universis Quorum...; 750 jaar Venloos archief 1272-2022* (Venlo 2022) 87-103 specifiek 90-91.
- GAV, Gemeentesecretaris Gallot Venlo 1802 - 1879 (toegang 119).
- J. van Heesch, 'Belgian coin dealers and auction houses', in: J. Moens (red.), *Belgian numismatics in perspective*, (Brussel 2017) 207-224 specifiek 216-217.
- De foto's zijn gemaakt door de auteur. De originelen bevinden zich in het Gemeentearchief Venlo.
- GAV, Sociëteit Jocus 1842-1906 (toegang 11), inv.nr. 72.
- GAV, Sociëteit Jocus 1842-1906, inv.nr. 76.
- Privé bezit. Met dank aan Wim Didriëns voor de afbeelding.
- GAV, Sociëteit Jocus 1842-1906, inv.nr. 18.
- J.-P. van Rijen, *200 jaar Boermans: gedreven door zilver en goud* (Venlo 1995); W. Didriëns, 'Boermans, goudsmiden van vader op zoon', *Maas & Duin* 3 (2022) 2-8, specifiek 3-4.
- GAV, Sociëteit Jocus 1842-1906, inv.nr. 72.
- GAV, Sociëteit Jocus 1842-1906, inv.nr. 20.
- Limburgs Museum, inv.nr. G 02933.
- Behalve de al genoemde personen dank ik Toën Boermans en Lei Lennaerts voor hun hulp bij de totstandkoming van dit artikel.

Figuur 8. Vorst Herfkens (1894)

HARRY WEINBERG

Harry Weinberg (Vaals, 1954) houdt zich bezig met de geschiedenis van Zuid-Limburg vóór 1800. Hij promoveerde in 2019 in Maastricht, met als onderwerp de status van 'vrije rijkshoërlijkheden'.

Landhuis en naaldenfabriek de 'Bau' in Vaals en de rol van de familie Brull

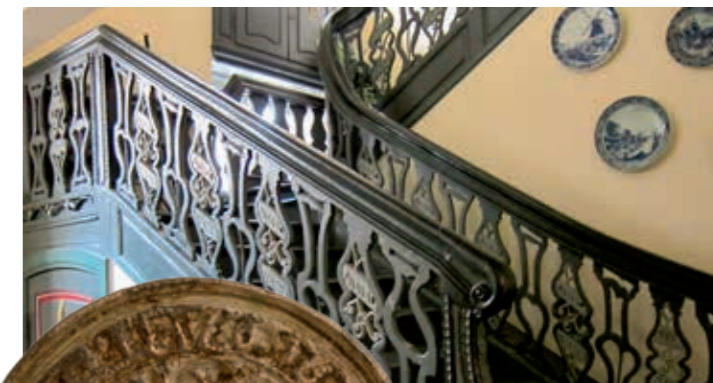
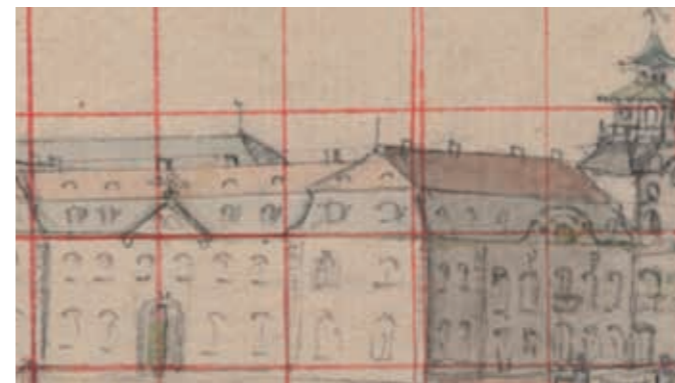
Laken- en naaldenfabricage, landhuizen met uitgestrekte tuinen, en als kers op de taart een toren met een uitzichtpaviljoen in de stijl van een Chinese pagode: voor een Zuid-Limburgs dorp bood Vaals in het laatste kwart van de achttiende eeuw een ongewone aanblik. Het was een bloeitijd, die bijzondere architectonische sporen heeft achtergelaten, met name de fraaie bouwwerken van lakenfabrikant Johan Arnold van Clermont. Maar er is meer. Hier wordt de achttiende-eeuwse historie van de zogenaamde 'Bau' als onderwerp genomen.

Afbeelding 6. (In achtergrondcollage). Plattegrond van de 'Bau'. De afwijkende uitlijning van de oostelijke vleugel ten opzichte van de rest van het complex, en de niet recht lopende lijn van de gevel, zijn duidelijk zichtbaar. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed nr. BT-015553.

Afbeelding 1. Oostgevel van de Bau. Foto auteur.

Afbeelding 14, hieronder. Trappenhuis in de Bau met het jaartal 1777 en de initialen JK verwerkt in de ornamenten van de leuning. Foto auteur.

Afbeelding 2, linksboven. De Bau in 1780 vanuit het zuidoosten. Rechts de oostgevel en de toren met het (nu verdwenen) Chinese uitzichtpaviljoen. Aquareltekening van Caspar Wolff (gedeelte), 1780. Stadsarchief Aachen.

Afbeelding 3, links. Gezicht op Bau en Cereshoeve vanaf het noordwesten. Rechts de grote schuur van de Cereshoeve. Aquareltekening van Caspar Wolff (gedeelte), 1780. Stadsarchief Aachen.

Ten westen van de oude dorpskern van Vaals staat aan de Tentstraat een gebouwencomplex waarvan het oostelijke deel als de 'Bau' (afb. 1) en het westelijke als de 'Cereshoeve' wordt betiteld. De informatiebordjes op de gevel noemen als bouwjaar 1777, en Jacob Kuhnen als opdrachtgever. Er bestaan al enkele publicaties over het complex, maar wat hier volgt richt zich met name op de nog niet eerder belichte bouwgeschiedenis vóór 1777 en op de periode als naaldenfabriek.¹ De bouwgeschiedenis leidt naar de familie Brull. Wie waren zij? Nadat Vaals in 1661 onder de onbetwiste soevereiniteit van de Staten-Generaal was komen te vallen, mochten alleen gereformeerden er nog functies vervullen in het openbaar bestuur. Protestanten uit Aken en omgeving, die al twee decennia in Vaals ter kerke gingen, begonnen zich er nu ook te vestigen. Eén van hen was Matthias Brull, zoon van wolhandelaar Bartholomeus Brull uit Aken. De familie Brull zou in Vaals gedurende driekwart eeuw een belangrijk rol spelen. Matthias trad in augustus 1680 in de gereformeerde kerk van Vaals in het huwelijk met de Lutherse Johanna Clermont.² Het echtpaar vestigde zich in Vaals, waarschijnlijk in de huidige Akenerstraat. Johanna was een dochter van lakenhandelaar Johan Clermont (1612-1682) uit Burtscheid, betovergrootvader van de Johan Arnold die een eeuw later zijn stempel op Vaals zou drukken. De protestantse tak van de familie Brull, afkomstig uit Eupen en actief in de lakennijverheid, was aan het eind van de zestiende eeuw eerst naar Aken getrokken, en ver-

spreidde zich in de zeventiende eeuw in alle windrichtingen, waaronder diverse plaatsen die onder het gezag van de Staten-Generaal kwamen. Na de inname van 's-Hertogenbosch in 1629 vestigde een Matthias Brull zich in die stad en hij was er in 1639 al schepen (afb. 4). Zijn broer Cornelis, die in Aken bleef, was de grootvader van de Matthias die zich in Vaals vestigde. De Bossche Matthias is hierna nog van belang vanwege het wapen dat de familie voerde. Matthias Brull in Vaals wordt in 1679 als collecteur (ontvanger van de belastingen) van de bank Holset-Vaals-Vijlen genoemd, vanaf 1680 als schepen en vanaf 1690 als plaatsvervangend schout. Daarmee was hij in de praktijk vaak de hoogste gezagsdrager in het dorp, omdat de schout zelf meestal in Maastricht verbleef. Het ging Matthias blijkbaar voor de wind, want hij kocht regelmatig percelen grond (de erfenis zou later een kleine tien hectare omvatten) en het echtpaar Brull-Clermont besloot om ten westen van het dorp een representatieve woning met boerderij te bouwen. Matthias noemde dit pand in 1701 'sijn nieuwe opgesette Bouwagie'.³ In de registers wordt het als de 'Nieuwe Bouw' betiteld. In 1745 wordt het beschreven als een groot herenhuis met pachthoeve.⁴ Een kaart van Vaals uit 1766 laat zien dat het om een U-vormig gebouw ging, met de basis naar het dorp gericht.⁵ In 1959 bevond zich in het interieur van het huidige gebouw nog een grote schouw in een heel andere stijl dan die in 1777 populair was (afb. 5), en een binnenmuur in vakwerkbouw. Maar vooral de

Afbeelding 4, boven. Zegelstempel van Mathias Brull, schepen van 's-Hertogenbosch. Collectie Het Noordbrabants Museum

Afbeelding 5, hieronder. Deel van een oude schouw in de oostvleugel (foto 1982 van L.M. Tangel). Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed nr. 239.074.

NOTEN

1. J.F. van Agt, Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst: Zuid-Limburg. Vaals, Wittem en Slenaken ('s-Gravenhage 1983) 111-119; V. Voncken, 'Jacob Kuhnen en het huis "der Bau" te Vaals', in: Verleden & Heden 15 (2013) 95-126; dezelfde, 'Jacob Kuhnen en het huis "der Bau" te Vaals', in: 975 jaar Vaals (Vaals 2016) 59-62.
2. H.F. Macco, Aachener Wappen und Genealogien Band I (Aken 1907) 60-62. Macco's (fragmentarische) genealogie van de familie Brull is aan herziening toe.
3. HCL, Landen van Overmaas, inv.nr. 9513 pag. 449.
4. HCL, LVO, inv.nr. 9445.
5. Nationaal Archief, Verzameling binnenlandse kaarten Hingman, eerste en tweede supplement, inv.nr. 4455.
6. HCL, LVO, inv.nr. 9520 pag. 55-60.
7. Renovatie van de raad van de stad Maastricht d.d. 22 oktober 1754 (schepen); renovatie van de raad d.d. 16 oktober 1758 (burgemeester); aanstelling tot pensionaris van Brabantse zijde d.d. 16 augustus 1762. HCL, Indivieze Raad Maastricht, inv.nr. 224, resp. scan 218, 232 en 240-241.
8. HCL, LVO, inv.nr. 9522 pag. 323.
9. Op een brief d.d. 14 juli 1781. HCL, LVO, inv.nr. 9405.
10. Macco geeft een andere beschrijving van een wapen Brull, maar zegelstempel en grafmonument zijn betrouwbare bronnen voor het familiewapen van de hier behandelde tak.
11. HCL, LVO, inv.nr. 9523 pag. 442-447.
12. Tot de boedel behoorden in 1779 geen productiemiddelen, behalve een aandeel in een 'Walkmühle' (volmolen, voor de bewerking van laken) in Schönforst. Dus geen (aandeel in een) schuurmolen voor het polijsten van naalden.

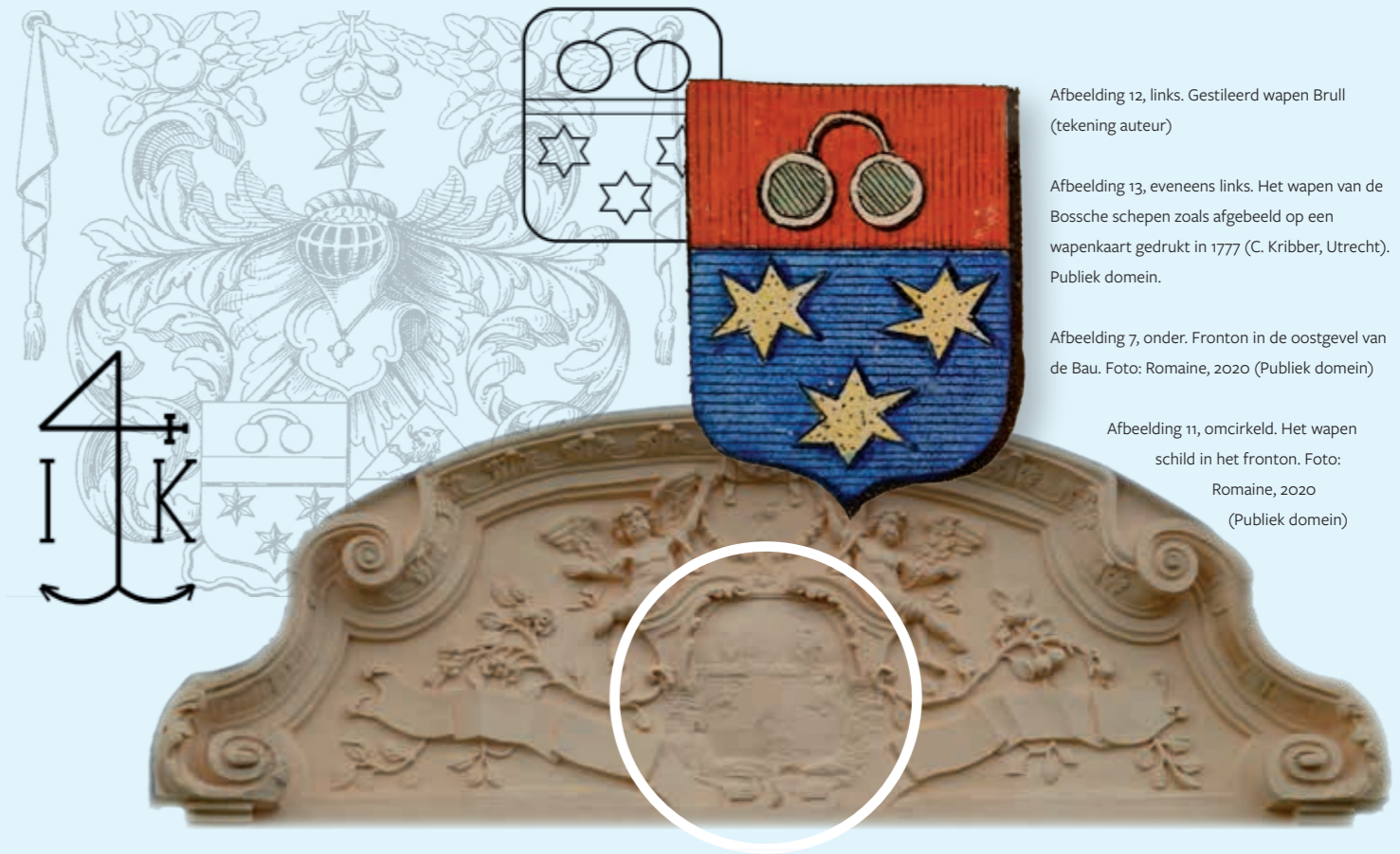

Afbeelding 7, geheel rechts. Fronton in de oostgevel van de Bau. Foto: Romaine, 2020 (Publiek domein)

Afbeelding 8, links. Ex libris van Jacob Kuhnen met het alliantiewapen Kuhnen (staande man) – Prym (hert en sleutel). Collectie auteur.

Afbeelding 9, rechts. Het 'merk' van Jacob Kuhnen (Tekening auteur)

Afbeelding 10, in achtergrond. Tekening van het bovenste deel van de grafplaat van schepen Mathias Brull in de Sint-Janskathedraal in 's-Hertogenbosch. Naar een tekening van L. Valkenburg. Bron: J. van Oudheusden en H. Tummers red., De grafzerken van de Sint-Jan te 's-Hertogenbosch ('s-Hertogenbosch 2020).

Afbeelding 12, links. Gestileerd wapen Brull (tekening auteur)

Afbeelding 13, eveneens links. Het wapen van de Bossche schepen zoals afgebeeld op een wapenkaart gedrukt in 1777 (C. Kribber, Utrecht). Publiek domein.

Afbeelding 7, onder. Fronton in de oostgevel van de Bau. Foto: Romaine, 2020 (Publiek domein)

Afbeelding 11, omcirkeld. Het wapen schild in het fronton. Foto: Romaine, 2020 (Publiek domein)

oostgevel van de huidige Bau is in dit kader interessant. De zuidelijke vleugel van de Bau ligt parallel aan de weg, maar de oostelijke vleugel staat daar niet haaks op. De muur van de oostgevel loopt bovendien niet recht, maar vertoont twee kleine knikken (afb. 6). De indeling van de gevel is rommelig (afb. 1). Dat alles maakt het aannemelijk dat delen van de Nieuwe Bouw zijn opgenomen in de latere Bau.

Matthias Brull overleed in 1704. Zijn weduwe zou de Nieuwe Bouw nog bijna 40 jaar bewonen. Van hun acht kinderen bleven enkele in Vaals, waar de mannen actief waren in de lakennijverheid en in bestuurlijke functies. Zoon Johan Bartholomeus trad er in de voetsporen van zijn vader, als schepen, collecteur en plaatsvervangend schout. Een andere zoon, Matthias (II), werd notaris en procureur in Maastricht, en vervulde diverse andere functies (hij was onder andere schout van Margraten en schepen van Geulle). Diens oudste zoon Matthias (III) was notaris in Maastricht, vendumeester van de stad, en drossaard van de heerlijkheden Nerem en Paifve (ten zuidwesten van Maastricht). Zijn jongere broer Wilhelm (geb. 1715) komt hierna nog aan de orde. De jongste zoon van Matthias (I), Florens Peter, werd predikant (onder andere in Gulpen). Diens zoon Matthias Abraham werd de derde notaris Brull in Maastricht.

Johan Bartholomeus liet in Vaals het huis bouwen dat nu de 'Schatull' wordt genoemd (hoek Kerkstraat-Grensstraat).

De zijgevel draagt het ankerjaartal 1732. In 1761 zou dit representatieve pand ('eene voornaeme wooninge') het eerste huis zijn dat Johan Arnold van Clermont in Vaals kocht, als woonhuis en om er zijn kantoor in te vestigen.⁶

Toen Johanna Clermont, de weduwe van Matthias, in 1743 overleed, waren rechten op een aandeel in de erfenis intussen ook al op kleinkinderen overgegaan. Eén van hen, de al genoemde Wilhelm Brull, zoon van Matthias II, kocht uiteindelijk alle rechten van de vele mede-erfgenamen, en werd zo in 1764 enig eigenaar van de Nieuwe Bouw. Wilhelm, die net als zijn vader een juridische en bestuurlijke carrière had gekozen, was een zeer succesvol man. Vanaf 1754 was hij (Brabants) schepen van de stad Maastricht en in de jaren 1758-1760 een van de burgemeesters. In 1761 werd hij aangesteld als pensionaris.⁷ De pensionarissen (Maastricht kende er twee) waren de voornaamste juridische adviseurs van de stad. Wilhelm werd ook Luitenant-Voogd van het Land van Valkenburg, Staatse Partage, en in 1767 Luitenant-Drossaard van het Staatse deel van het Land van 's-Hertogenrade. Wilhelm bleef ongehuwd en kinderloos. Zijn enige broer, Matthias (III), had evenmin mannelijke nakomelingen. Hun neef was Jacob Kuhnen jr., zoon van hun beider zus Margaretha. De relatie tussen Wilhelm en zijn neef moet erg goed zijn geweest. In 1775 verleende Wilhelm een algemene machtiging aan Jacob om 'bij zijn goed den Bouw tot Vaals landerijen en erven te acquireeren'.⁸ In de omgeving van het

gebouw zijn enkele kleine grensstenen te vinden met de initialen 'WB' en het jaartal 1775, die waarschijnlijk zijn bezit afbaken. Maar aan Wilhelms plannen kwam een abrupt einde. Op 6 januari 1776 maakte hij zijn testament, twee dagen later overleed hij. Met de dood van Wilhelm eindigde de geschiedenis van de familie Brull in Vaals. Johan Bartholomeus, die in 1752 was overleden, had maar één zoon, die in 1743 nog een carrière als procureur was begonnen in de plaatselijke schepenbank, maar in 1749 op 27-jarige leeftijd was overleden. In Maastricht leefde in 1776 nog Wilhelms achterneef, notaris Matthias Abraham Brull. Met diens dood in 1824 zou de hier behandelde familie Brull ook uit Maastricht verdwijnen.

Wilhelm Brull wees zijn neef Jacob Kuhnen in 1776 aan als zijn universeel erfgenaam. Sinds 1764 was Wilhelm eigenaar geweest van de Nieuwe Bouw. Ondernam hij in de tussenliggende jaren niets en werd het nieuwe pand, de Bau, in de jaren 1776-1777 uit de grond gestampt door zijn erfgenaam? Het is tijd om de aandacht te richten op het fronton in de oostgevel (afb. 7). Dit fronton bevat een wapenschild, maar de symbolen zijn op enig moment weggekapt. Ook tussen het kopje bovenin en het schild zijn delen weggekapt, waarschijnlijk een heraldisch symbool. Het zou logisch zijn, als de Bau maar één bouwheer kende, om aan te nemen dat dit schild het wapen van Jacob Kuhnen droeg. Maar de resterende sporen van het wapen komen niet overeen met het

wapen van Kuhnen, dat een staande man met een staf toont, zoals blijkt uit een ex libris met het alliantiewapen van Kuhnen en zijn vrouw Sara Katharina Prym (afb. 8). Kuhnen had ook een 'merk', een teken zoals veel kooplieden gebruikten (afb. 9). Dit is onder andere van een papierzegel bekend.⁹ Noch het wapen, noch het merk past bij de sporen die in het fronton zichtbaar zijn. Betrekken wij het wapen van de familie Brull in de beschouwing, dan moeten wij tot een andere toeschrijving komen. Draggers van de naam 'Brull' in, of afkomstig uit, Eupen voerden verschillende wapens, maar er is steeds minstens één brilletje in opgenomen. Het enige bekende originele wapen van de via Aken onder andere naar Vaals getrokken familie Brull, is dat van hun eerder genoemde verwant Matthias Brull (†1667), schepen van 's-Hertogenbosch. Het blijkt uit zijn zegelstempel (afb. 4) en zijn grafmonument (afb. 10).¹⁰ In zijn wapen zien wij de smalle scheidslijn tussen een bovenste en onderste gedeelte van verschillende hoogte (heraldisch heet dat: 'doorsneden'). In het weggekapte wapen is dezelfde (dunne) band zichtbaar, dwars over het schild, maar boven het midden. Er lijken vijf symbolen te zijn weggekapt, twee boven deze band, drie eronder. De plaatsen van de weggekapte symbolen stemmen overeen met de plaatsen van de symbolen in het wapen: bovenin de twee ronde glazen van een knijpbrilletje (pince-nez), onderin drie zespuntige sterren (afb. 11, 12 en 13). Boven het schild zal een helm met daarop een ster

hebben geprikt, zoals op het grafmonument van de schepen in 's-Hertogenbosch. De conclusie is daarom gewettigd dat het fronton niet het wapen Kuhnen, maar het wapen Brull droeg. Dit betekent dat het aangebracht zal zijn vóór Kuhnen eigenaar werd. Het is geen alliantiewapen, wat te verwachten zou zijn als het echtpaar Brull-Clermont ervoor verantwoordelijk zou zijn. Het dateert daarom waarschijnlijk uit de periode toen Wilhelm Brull eigenaar was. Het midden van de oostvleugel is waarschijnlijk al verbouwd door Wilhelm Brull, waarbij delen van de Nieuwe Bouw behouden bleven. De verdere transformatie van Nieuwe Bouw tot Bau is dan het werk van Jacob Kuhnen.

Jacob Kuhnen jr. was koopman in Burtscheid, waarschijnlijk handelend in zowel laken als naalden. Zijn levensstijl was luxueus. In 1779 bleek dat hij wel erg veel krediet had opgenomen. Een faillissement dreigde, maar hij kwam tot een akkoord met zijn crediteuren. Al zijn bezittingen in Burtscheid moest hij afstaan. Zijn nieuw verkregen bezittingen in Vaals mocht hij behouden, maar moest hij tot zekerheid stellen voor zijn resterende schulden.¹¹ Kuhnen was niet ontmoedigd en maakte ambitieuze plannen. In Burtscheid had hij zelf geen naalden gefabriceerd.¹² In Vaals wilde hij dat op grote schaal gaan doen, samen met een compagnon. In 1779 sloot Kuhnen een overeenkomst met G.C. Springsfeld jr. om gezamenlijk, als vennootschap onder firma met de naam 'Jacob Kuhnen et Compag.',

een onderneming voor de productie van, en handel in, naalden uit te oefenen. Kuhnen verhuurde de nieuwe bedrijfsruimten die onderdeel waren van de Bau aan deze firma.¹³ De onderneming werd echter al snel geconfronteerd met ernstig verslechterde politieke en economische omstandigheden. Op 20 december 1780 verklaarde Groot-Brittannië de oorlog aan de Republiek der Verenigde Nederlanden. De vestigingsplaats Vaals, Staats gebied, had nu zeer nadelige consequenties. Kuhnen deed veel zaken met het Iberisch schiereiland en de Levant (het Osmaanse Rijk, Turkije en het Midden-Oosten). Nederlandse handelschepen waren echter een prooi voor de Britse marine. De overzeese handel van de Republiek kwam grotendeels stil te liggen, rekeningen werden niet meer betaald, krediet was niet te krijgen. Het waren crisijaren. Deze Vierde Engelse Oorlog eindigde pas in 1784. Toen leefde Kuhnen niet meer, want hij was in december 1781 overleden. De schulden waren te hoog, zodat al zijn bezittingen in Vaals in 1783 werden verkocht. Zijn weduwe zette het bedrijf, op kleinere schaal, nog voort, samen met de compagnon, waarvoor zij ruimte in de Bau huurden. In een rapport uit 1789 is sprake van 'Jacob Kuhnen et Comp. Naedelfabrikanten', en van 'die Nehnadel Fabrique der Frau Wittwe Kuhnen', waar 63 personen werkzaam waren.¹⁴ In 1796 overleed de weduwe, de compagnon ging in Aken verder. Zo eindigde de korte historie van de Bau als naaldenfabriek. 🐾

MEDAILLE LODEWIJK XIV

VOORZIJDE HOOFD VAN LODEWIJK XIV EN PROFIL
OMSCHRIFT LUDOVICUS MAGNUS REX CHRISTIANISSIMUS / J. MAVGER.F [ecit]

KEERZIJDE ALLEGORISCHE SCENE MET GODIN NIKÈ DIE DE OVERWINNAARSKROON BRENGT NAAR DE MAAS
OMSCHRIFT VIRTUS ET PRAESENTIA REGIS / TRAIECT.AD MOSAM EXP. / M.DC.LXXIII

Lodewijk XIV (1638-1715) OPDRACHTGEVER
Jean Mauger (1648-1712) MAKER
42 mm DIAMETER
Gebronsd koper MATERIAAL

HERKOMST
Munt- en penningcollectie van het LGOG, in beheer bij het Centre Céramique – Maastricht Museum (object BC2301-p050).

Sinds 23 juni is in het Maastricht Museum de tentoonstelling 'Maastricht 1673 - De Zonnekoning veroverd de stad' te zien. Tussen het geweld van kaarten, prenten, schilderijen en paardenskeletten, liggen drie medailles, gemaakt in opdracht van koning Lodewijk XIV, met daarbij een origineel overzichtswerk. Deze ogenschijnlijk kleine objecten symboliseren een zeer belangrijk aspect uit het leven van Lodewijk XIV, namelijk imago en propaganda. Aanbeden en verheerlijkt tijdens zijn leven, ontstond

er een heuse cultus rond hèt middelpunt van Frankrijk. De bijnamen 'De Zonnekoning' en 'Godsgeschenk' spreken boekdelen en zijn vandaag de dag nog steeds gekend. De verspreiding van munten als propaganda was uiteraard niet nieuw. Romeinse keizers maakten hier al dankbaar gebruik van en deze gewoonte leeft vandaag nog voort. Dat Lodewijk speciale medailles liet maken om zijn prestaties te etaleren, kort na de gebeurtenissen die ze herdachten, was dat wel. Een speciale academie werd

zelfs opgericht om de medailles te ontwerpen met aan de voorzijde het portret van de koning, geïnspireerd op geschilderde portretten, en aan de keerzijde allegorische voorstellingen die duidelijk verwijzen naar klassieke voorbeelden, een vorm van continuïteit van macht vanuit de Oudheid. De medailles werden gegraveerd en deels ontworpen door Jean Mauger, een van de belangrijkste graveurs en medaillemakers van zijn tijd. Hij ontwierp ook deze medaille van de inname van Maastricht door

Lodewijk XIV in 1673. Op de voorzijde is Lodewijk en profiel afgebeeld. De keerzijde toont een allegorische voorstelling, waarbij Nikè, godin van de overwinning, de winnaarskroon brengt naar de Maas, gepersonifieerd door een bebaarde man met een vaas waaruit water stroomt en een drietand (vergelijk de zeegod Neptunus). Behalve een medaille werd er ook een maquette van de stad gemaakt, (die helaas verloren is gegaan), en zelfs een triomfboog: de Porte Saint-Denis te Parijs.

Zo is deze overwinning van Lodewijk XIV in 1673 voor de eeuwigheid vastgelegd in gebronsd koper en steen. Dat het grote Franse Leger een jaar eerder werd tegengehouden en eigenlijk vernederd, door die kleine Republiek met zijn polders, is iets voor vergankelijk papier. Immers, de overwinnaar graveert de geschiedenis. 🐣

Sjoerd Aarts
Senior collectiebeheer Centre Céramique-Maastricht Museum

Ds. Jan Scharp bezoekt Maastricht in 1809

CEES HUISMAN

Cees Huisman (geb. 1953) is historicus en theoloog. Hij promoveerde in 1983 aan de Rijksuniversiteit van Utrecht op Neerlands Israël. Het natiebeseft der traditioneel-gereformeerden in de achttiende eeuw. Na als geschiedenisleraar werkzaam te zijn geweest, werd hij in 1985 predikant in de Ned. Herv. (vanaf 2004 Protestantse) Kerk, achtereenvolgens in Heusden, Steenwijkerwold en Meppel. Sinds 2019 is hij met emeritaat en publiceert hij op zijn vakgebied(en). www.dsceeshuisman.nl

Op woensdag 28 juni 1809 nadert het gezelschap-Scharp Maastricht. Via Lanaken en Belvédère passeren zij een hier aangelegde tabaksplantage en laten zij zich uitvoerig informeren over de oorsprong, de groeiwijze en het gebruik van de tabak. En hoe lucratief deze teelt is! Zodra zij vandaar vertrokken zijn, krijgen zij een prachtig uitzicht op de stad, die van daaruit gezien in de vlakte ligt. De St. Servaaskerk met de vergulde keizerlijke arend op de toren is van verre te zien, een verrukkelijke “coup d’oeuil”. Zo vertelde ds. Jan Scharp de nadering van de stad Maastricht aan zijn aandachtige gehoor in Rotterdam in één van zijn achttien voordrachten, die hij hield voor het literair genootschap ‘Verscheidenheid en Overeenstemming’. Wie was Jan Scharp eigenlijk? Hoe raakte hij in Maastricht verzeild?

Op woensdag 28 juni 1809 nadert het gezelschap-Scharp Maastricht. Via Lanaken en Belvédère passeren zij een hier aangelegde tabaksplantage en laten zij zich uitvoerig informeren over de oorsprong, de groeiwijze en het gebruik van de tabak. En hoe lucratief deze teelt is! Zodra zij vandaar vertrokken zijn, krijgen zij een prachtig uitzicht op de stad, die van daaruit gezien in de vlakte ligt. De St. Servaaskerk met de vergulde keizerlijke arend op de toren is van verre te zien, een verrukkelijke “coup d’oeuil”. Zo vertelde ds. Jan Scharp de nadering van de stad Maastricht aan zijn aandachtige gehoor in Rotterdam in één van zijn achttien voordrachten, die hij hield voor het literair genootschap ‘Verscheidenheid en Overeenstemming’. Wie was Jan Scharp eigenlijk? Hoe raakte hij in Maastricht verzeild?

DS. JAN SCHARP (1756-1828)

Jan Scharp was in zijn tijd een geliefd en spraakmakend predikant. Hij werkte als dominee een groot deel van zijn leven in Rotterdam (1789-1796 en van 1800-1828). Hij was een overtuigd orangist en dat bracht hem in 1796, het tweede jaar van de Bataafse Republiek, in moeilijkheden. Het nieuwe Bataafse bewind eiste van hem een loyaliteits-eed, die hij weigerde af te leggen. Hij was van mening, dat de overheid niet het recht had dit van hem als Evangeliedienaar te eisen. Hij was in dienst van de kerk, niet van de overheid, zo was kort en bondig zijn argument. Hiermee liet hij zien, dat hij meer begrepen had van de scheiding tussen Kerk en Staat dan de autoriteiten zelf. Dit ferme standpunt betekende evenwel voor hem, dat hij zijn ambt als predikant moest neerleggen. Tot groot verdriet van zijn Rotterdamse gemeente. Na enige tijd kon

Het voorkomen doet aan een kasteel denken, gebouwd met onregelmatige grauwe stenen, aan elkaar gehecht door gegoten kalk, maar sinds 1770 extra versterkt door mergelstenen.

hij wel weer predikant worden in Loga (Oost-Friesland) in Duitsland, waar veel Oranje-aanhangers een veilig en rustig heenkomen hadden gevonden. Daarnaast promoveerde hij in die jaren (1796-1800) tot doctor in de theologie aan de universiteit van Duisburg.

Al in 1800 kon hij weer terugkeren in Rotterdam en tot grote vreugde van zijn gemeente zijn werk als predikant hervatten.

Scharp was een groot liefhebber van de dichtkunst en ook zijn eigen dichtader liet hij van tijd tot tijd rijkelijk vloeien. Hij was daarom lid geworden van verschillende literaire genootschappen, waarvan in dit verband de belangrijkste 'Verscheidenheid en Overeenstemming' in Rotterdam was. Zijn dichtkunst was niet onverdienstelijk, maar soms heeft het – naar onze smaak – veel weg van 'rijmelarij'. Enkele van zijn pennenvruchten op dit gebied hebben hun plaats gekregen in de bundel Evangelische Gezangen, die in 1807 in de Hervormde Kerk in gebruik werd genomen. Kortom, een kleurrijke en eigenzinnige figuur!

EEN 'SPEELREISJE'

Het 'speelreisje', zoals ds. Jan Scharp zijn reis van drie maanden door Nederland, België en Duitsland noemde, dat hij met zijn vrouw, dochter en het nichtje van zijn vrouw ondernam, was in Rotterdam op 12 juni begonnen. De eindbestemming was Kaldenkirchen, waar zij het nichtje van mevrouw Scharp zouden 'afleveren', waar zij en haar ouders woonden. Zij zouden niet rechtstreeks naar Kaldenkirchen reizen, maar via een aantrekkelijke omweg een mooie tocht ondernemen, zodat er ook voldoende tijd was voor ontspanning en 'cultuur snuiven'. In hoofdlijnen hadden zij samen de route uitgestippeld. Via verschillende interessante plaatsen zouden zij hun eindbestemming willen bereiken. Zij verheugden zich erop enige tijd in Maastricht door te brengen. Zodoende zou het een hele 'ommelandse' reis wor-

den van wel 1200 kilometer!

Bij terugkomst, zo had hij zijn vrienden van het genootschap beloofd, zou hij hen informeren over zijn belevenissen onderweg. Aan die belofte heeft Jan Scharp zich in ruime mate gehouden: in achttien voordrachten, die om de twee weken werden gehouden, heeft hij van september 1809 tot en met juni 1810 uitvoerig verslag gedaan van zijn 'speelreisje'.¹ In mijn boek heb ik deze voordrachten samengevat en allerlei dorre en droge wetenswaardigheden weggelaten.² Voor veel van zijn tijdgenoten waren zijn inleidingen echter welkome entertainment en educatie, temeer omdat velen niet de middelen en de tijd hadden om zo'n reis zelf te ondernemen.

DE EERSTE INDRUKKEN

Hoewel het op vrijdag 30 juni in Maastricht enigszins regenachtig was ging de familie Scharp toch aan de wandel en wel over de fraaie stadsmuren, vanwaar men een prachtig uitzicht had over de uitgestrekte, glooiende velden met 'tierig vee'. Voor een Hollander was dit een adembenemend gezicht.

Door de Lievevrouwenpoort kwam men aan bij de oever van de Maas, waar dagelijks het marktschip op Luik voer. Richting de Pietersberg maakten zij een prachtige wandeling langs of onder de Boompjes, 'een mooi aangelegd park met een fraai breed wandelpad, waar men op bankjes kan zitten kouten: inderdaad een zeer verleidelijk oord'.

Daarna liepen ze een stukje langs de Jeker, een klein riviertje met een sterk 'ruisende bruising', die enkele watermolens in beweging bracht. Rechts buiten de Vrouwenpoort zagen zij een steenhouwerij en even verderop de grote stenen brug over de Maas.

's Middags maakte het gezelschap een wandeling door de stad zelf. In de straten was veel levendigheid, de beau-monde

flaneerde er in smaakvolle kleding en aan koffiehuisen en sociëteiten geen gebrek! Zij bekeken de half verwoeste, maar deels ook goed gerestaureerde Minderbroederkerk. Deze kloosterkerk had sinds de 17e eeuw veel te lijden gehad van oorlogshandelingen en zij was geruime tijd gebruikt geweest als arsenaal en als militair hospitaal. In het voormalige Cellenbroeders-klooster was nu de gevangenis ondergebracht. Ook bezichtigde het gezelschap het 'Comedie-huis', dat voorheen een Jezuïetenkerk was geweest. Na de opheffing van deze orde in 1773 had deze kerk geruime tijd leeg gestaan, maar zij werd daarna verbouwd tot een theater. Momenteel is daarin theater 'Bonbonnière' gevestigd. 's Zomers werd er niet gespeeld, zo vernam Scharp, maar men kon wel het interieur bezichtigen: 'een zeer 'spatieuze' zaal, met loges, die aan vaste families verhuurd werden, het nieuwe toneel was met enkele zeer goede decoraties verluchtigd, maar de vloeren en trappen waren slecht onderhouden en 'morsig'. Bovendien was er een aanzienlijke sociëteit in gevestigd. De buitenkant had echter nog het uiterlijk van een kerkgebouw, hetgeen vreemd aandeed, zo vond Scharp.

KERKEN IN EN UIT

De volgende dag, zaterdag 1 juli, werd besteed aan het bezoeken van verschillende kerken. Allereerst de Sint-Servaaskerk. Deze kerk had zeer te lijden gehad van de bombardementen van 1793 en 1794. Als men de stad van verre nadert ziet men de drie torens boven de stad uitsteken, terwijl sinds kort vooral de middelste toren de aandacht trekt, omdat daarop een grote vergulde arend met uitgespreide vlerken ter ere van keizer Napoleon is geplaatst. Komt men dichtbij dan ziet men hoe gehavend het muurwerk is. Het voorkomen doet aan een kasteel denken, gebouwd met onregelmatige grauwe stenen, aan elkaar gehecht door gegoten kalk, maar sinds 1770 extra versterkt door mergelstenen.

Al voort wandelend in deze catacombe werd men overmeesterd door ‘iets statigs, groots, verwonderlijks, akeligs en aardigs tegelijk’,

Van binnen was de kerk vroeger prachtig geweest, maar nu beslist niet (meer), zo oordeelde Scharp. Het koor is zeer hoog gelegen en daar bevindt zich het borstbeeld van Servaas, wiens beenderen en as onder het altaar worden bewaard. Maar de jongste oorlog (die van 1794) heeft het interieur van de kerk zwaar aangetast. Alle kostbaarheden zijn geroofd of worden gebruikt om de vroegere kanunniken van een staatspensioentje te voorzien, volgens de Franse wetten.

Vervolgens bezochten zij Onze-Lieve-Vrouwekerk en de Sint-Nicolaaskerk, een zeer ruim gebouw, waarin zij prachtig hebben horen zingen.

's-Middags waren de protestantse kerkgebouwen aan de beurt. De eerste was de Sint-Janskerk, die vlak naast de Servaaskerk staat: een groot gebouw met twee rijen pilaren, een mooie preekstoel en een fraai orgel. Deze kerk 'pronkt met een kunstige toren, de hoogste van de stad'. Omdat het aantal protestanten sterk was teruggelopen is de andere kerk, de Sint-Matthias- of Matthijs-kerk, sinds kort weer aan de katholieken teruggegeven. Deze kerk met een forse toren staat in de Boschstraat. Daarna bezochten zij de Waalse kerk in de Sint-Pieterstraat. In het leger van Frederik Hendrik (begin 17e eeuw) hadden veel Franse protestanten gediend en na de opheffing van het Edict van Nantes in 1685 was hun aantal sterk toegenomen, zodat de gemeente toen wel drie predikanten had gehad. Ten tijde van Scharps bezoek was de gemeente echter zeer klein en zonder predikant. Daarna liep het gezelschap naar de Lutherse kerk in de Hondtstraat, een eenvoudig gebouw in 1684 gebouwd en in 1776 verbeterd. Tegenwoordig is dat het Cultureel Podium Lutherse kerk in de Hondtstraat 14. Er was geen gelegenheid om de Doopsgezinde kerk te bezien. Dat is een kleine huiskerk in de Leuvenestraat. De joodse gemeenschap was erg klein en had een kleine huissynagoge op een zolder boven een pakhuis.

IN DE SINT-PIETERSBERG

Na enkele dagen rust is het vrijdag 7 juli geworden, één van de warmste dagen van de hele reis. Het was bloedheet en na een kleine wandeling over de wallen had Scharp zich naar een sociëteit achter de Sint-Janskerk begeven, die zich tooide met de grootse naam 'Vrienden des vredes'. 'Ik vond hier een fatsoenlijk gezelschap, maar hoorde of zag voor het overige niets bijzonders', zo merkte hij schamper op.

De namiddag was enerverender, omdat zij met een gezelschap van totaal zeventien personen een bezoek gingen brengen aan de grotten van de Sint-Pietersberg. Maar eerst trok men nog langs het gymnasium, waar ook een 'Naturalien-kabinet' of 'Physicaal Museum' was gevestigd, hetgeen nu het Natuurhistorisch Museum is. Zij werden rondgeleid door een gewezen geestelijke, die nu professor in de fysica was. Er waren verscheidene instrumenten te bewonderen, zoals een elektriseermachine, een luchtpomp en enkele optische instrumenten. Ook waren er enkele slangen en vissen op sterk water, maar die stelden volgens Scharp weinig voor. Beter vond hij de verzameling ertsen en het kabinet van 'conchyliën' (schelpen) was het bekijken zeker waard. Er waren fraaie 'versteningen' of fossielen uit de Pietersberg te bewonderen, maar helaas was een versteende krokodil (de befaamde Mosasaurus) naar het Louvre in Parijs verhuisd.

Hierna vertrok het gezelschap rond 6 uur naar de Pietersberg. Aan de fortzijde ging men naar binnen. Schuin aflopende naar binnen gaande kwam hun een zeer koude kelderlucht tegemoet, waarvan het gezelschap begon te huiveren. De meeste dames lieten weten, dat zij er voor geen geld naar binnen wilden gaan. Scharp vond het bespottelijk, dat een deskundige de dames min of meer gelijk gaf door te wijzen op het gevaar van instorting en de ongezonde lucht(stroom). Pure bangmakerij, vond hij en het speet hem, dat ook zijn vrouw zich door die 'kwasterij' liet bang maken.

Twee ervaren gidsen wezen de weg voorzien van brandende 'flambouwen' (fakkels). Zonder licht zou men immers onmogelijk de weg terug kunnen vinden en zou een wisse dood onvermijdelijk zijn. Jonge overmoedige Fransen, die dachten dat zij wel knap genoeg waren om terug te kunnen komen, waren inderdaad niet teruggekeerd. Van tijd tot tijd vonden wandelaars of werklieden bij het fakkellicht skeletten of halfvergane lijken van soortgelijke onvoorzichtige waaghalzen. Al voort wandelend in deze catacombe werd men overmeesterd door 'iets statigs, groots, verwonderlijks, akeligs en aardigs tegelijk', wat moeilijk is uit te leggen aan wie er nooit is binnen geweest, aldus Scharp.

Hoe dieper men komt, hoe meer men de indruk krijgt in oude gotische gangen van een klooster of abdij te lopen. Soms lijkt het op een reuzenkasteel, dan weer op een feeënslot.

Soms liep het pad langs gevaarlijke en akelige kuilen. De gidsen brachten hen op een plek, die zij de hel noemden: alles was hier rotsig, hoekig en chaotisch. Onverwacht doofden zij het fakkellicht en het gezelschap moest onbeweeglijk blijven staan in een stikdonkere nacht, waar elke voetstap gevaarlijk was.

Gelukkig ontstaken zij na enige ogenblikken de fakkels weer, zodat zij hun tour konden vervolgen.

Ook kwam men langs muren, waarop duizenden namen met houtskool waren geschreven, sommige zo hoog, dat men die niet meer kon lezen. Zij ontwaarden te midden van de namen van vele patriërs ook die van de burgemeester van Rotterdam Isaïc van Teylingen³: 'met eerbied schreven wij onze namen op een kleine distantie daar onder', zo beëindigde Scharp zijn beschrijving van de Pietersberg.

EEN HOLLANDER IN MAASTRICHT

Op maandag 10 juli vereerde het gezelschap de Maçons- of Vrijmetselaarsloge met een bezoek. Men kon de onderscheidingstekenen van de officieren van de loge bewonderen en men vergaapte zich aan de prachtige Banketzaal.

Toen zij weer thuis waren werd er nog lang over nagepraat en het was Scharp opgevalen, dat men vaak zo snel meende te kunnen oordelen over dingen, waarvan men weinig of niets wist. Zo werd er tijdens hun bezoek aan de loge driftig gespeculeerd over de onder de stralende Driehoek geplaatste letters A.L.G.D.G.A.D.L.U., die echter niets anders betekenden dan 'À la gloire du grand Architecte de l'Univers'.⁴ Na het diner ging men de buitenkant van de Pietersberg bezichtigen. Wat hun opviel was, dat er op vele plaatsen instortingen waren geweest, die nu grotendeels gerepareerd werden. Dat gebeurde door deserteurs en andere veroordeelden, die met zware ketenen om het lijf en één of twee daar aan vastzittende kanonskogels moesten werken.

Wellicht, zo meende Scharp, was deze vorm van straffen te verkiezen boven opsluiting in donkere kerkeren. Het was een aandoenlijk gezicht deze mensen zo te zien zwoegen, temeer omdat het niet ging om

gewone misdadigers, maar om mensen, die slachtoffer waren geworden van de rampzalige 'oorlogsduivel'.

Men kon van hen van haar gevlochten ringetjes kopen, die zij zelf gemaakt hadden en die werden aangeboden aan voorbijgaande reizigers. Natuurlijk kochten alle dames van het Scharp-gezelschap zo'n ringetje.

Ondertussen hadden berichten de stad bereikt, dat de keizerlijke troepen een overwinning hadden behaald op de Oostenrijkers, hetgeen natuurlijk gevierd moest worden. Het gaat hier om de Slag bij Wagram (ten Noorden van Wenen) gedurende de Vijfde Coalitieoorlog, waarin op 6 juli Napoleon de overwinning behaald had. Die festiviteiten vonden plaats op zondagmorgen 15 juli o.a. met luidruchtig kanongebulder en torenklokgebeier, juist toen de invaller in de morgendienst - een Hoogduitse predikant - midden in zijn preek was en niemand hem meer kon verstaan, hoewel hij er bovendien probeerde te schreeuwen. 's-Avonds was er een gezellig afscheid in het huis van hun gastheer,⁵ 'waar het goede-reis-drinken tot 's nachts ten 2 uren hartelijk werd uitgerekt'. De volgende dag vertrokken zij richting Luik.

De vele indrukken, die Scharp in Maastricht had opgedaan en die hij naderhand deelde met zijn genootschapsvrienden, zijn voor ons misschien niet altijd even spectaculair, maar zo nu en dan wel curieus. Zij geven een boeiende indruk van Maastricht in die tijd door de ogen van een protestantse Hollander. Wat hem vooral opviel - en wat hij ook waardeerde - was de grote mate van tolerantie, die er in deze stad aan de Maas heerste. Bij alle mogelijke veranderingen sindsdien is dat ongetwijfeld een constante gebleven, maar het is aan de Maas-trichtenaar zelf om al of niet vast te stellen of deze constatering juist is. 🍷

Beeldmateriaal: Crasborn Communicatie Vormgevers

NOTEN

1. Manuscript in 2 delen aanwezig in Stadsarchief te Rotterdam (toegang 33-01, inv. nrs. 3660/1).
2. C. Huisman, Op reis met Ds. Jan Scharp (1756-1828). Achttien voordrachten over zijn 'speelreisje' (Apeldoorn 2022).
3. Isaïc van Teylingen was lid van de Rotterdamse vroedschap van 1775-1795 en burgemeester van 1808-1810.
4. Ter ere van de grote Bouwmeester van het Heelal.
5. Men had van 28 juni tot 15 juli gelogeed bij Hendrik Nierstrasz, de 'vice-maire' van Maastricht. Deze was een broer van Johannes L. Nierstrasz, die Scharp vanuit Rotterdam kende als mede-genootschapslid.

Winand Roukens Limburgs erfgoed, regionalisme en volkskunde

BART ZWEGERS

Dr. Bart Zwegers (1985) studeerde cultuurwetenschappen aan de Universiteit Maastricht. Hij promoveerde in 2018 bij de vakgroep geschiedenis van dezelfde universiteit. Na zijn promotie was hij werkzaam als docent politieke en sociale geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Sinds 2022 is hij conservator academische erfgoed van de Universiteit Maastricht. Daarnaast is hij voorzitter van de Kring Maastricht van het LCOG.

Als conservator academisch erfgoed van de Universiteit Maastricht kom ik regelmatig in aanraking met bijzondere of eigenaardige collecties. Een voorbeeld hiervan is de collectie van de Limburgse volkskundige Winand Roukens. Deze collectie wordt beheerd door het in 1967 opgerichte Winand Roukens Fonds en is ondergebracht bij de universiteitsbibliotheek van de Universiteit Maastricht.¹ Naast vele honderden boeken bevat de collectie ook een aantal bijzondere glasnegatieven van folkloristische taferelen en vermeende Limburgse ‘menstypen’. Het werk van Roukens is interessant omdat een deel van de nog altijd bestaande clichés over de Limburgse identiteit deels tot het werk van Roukens en andere volkskundigen zijn te herleiden.

Winand Roukens werd in 1896 geboren in Kerkrade. Hij doorliep het gymnasium in Rolduc en studeerde Nederlands, Duits, geschiedenis en aardrijkskunde aan de Universiteit Utrecht. Na zijn studie gaf hij onder andere les aan de jongens-HBS in Maastricht, het college in Rolduc en de kweekschool in Echt. In 1931 vertrok hij naar Nijmegen om les te geven aan het Stedelijk Gymnasium. Uit briefwisselingen blijkt dat hij de keuze voor Nijmegen bewust maakte omdat hij een academische carrière ambieerde en hoopte voet aan de grond te krijgen bij de pas opgerichte Katholieke Universiteit Nijmegen.² Hij slaagde in zijn opzet. Roukens ging in de leer bij de taal- en volkskundige Jos Schrijnen – de eerste rector magnificus van de Nijmeegse Universiteit. In 1937 promoveerde hij bij professor Jacques van Ginneken op het proefschrift *Wort- und Sachgeographie in Niederländisch-Limburg und den benachbarten Gebieten* en werd kort daarop benoemd tot privaattoecent in de Volkskunde.³

Tijdens de oorlog trof hem een persoonlijk drama toen zijn dochter bij een geallieerd bombardement op Nijmegen om het leven kwam.⁴ Dat bombardement trof zijn huis, waardoor zijn bibliotheek en projectdocumentatie grotendeels verloren gingen.⁵ Na de oorlog zette Roukens zich in voor verzoening met Duitsland en maakte deel uit van een afvaardiging van Neder-

landse universiteiten die de banden met Duitse universiteiten probeerde aan te halen.⁶ In 1949 werd hij bevorderd tot lector en zou dat blijven tot zijn emeritaat in 1967. Van 1948 tot 1957 was hij daarnaast directeur van het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem en docent aan de landbouwhogeschool in Wageningen. Roukens overleed in Maastricht in 1974.

Roukens' promotor Van Ginneken had als volkskundige enige faam verworven met zijn omschrijvingen van de vermeende Limburgse volksaard. Hierin vormt 'de Hollander' altijd de *significant other*, zoals de Amerikaanse denker Edward Said het zou noemen, ten opzichte van de Limburger. Volgens Van Ginneken zijn de Limburgers 'de Italianen van ons land [...] Zij zijn lichthartiger en vroolijker, veel beweeglijker, veel veranderlijker, maar ook veel rijker van geest dan de Hollanders [...] Zij zijn [...] gewoonlijk veel scherpzinniger en geestiger dan hun Noordelijke taalbroeders'.⁷ Roukens zou deze zoektocht naar de Limburgse identiteit voortzetten en ging daarbij het maken van scherpe contrasten met 'de Hollander' niet uit de weg. Zijn wetenschappelijke werk richtte zich vooral op de dialectologie en de Limburgse 'volksaard', waarover hij onder meer in *De Maasgouw* en *Veldeke* publiceerde.⁸ In bezettingstijd verschijnt van de hand van Roukens de publicatie *Limburg, land, volk en cultuur*.

Boer uit Haelen, 60 jaar.
Noordsch type

Boer uit Grthem Panheel, 94 jaar.
Alpien type

Kerkrads mijnwerker, 41 jaar.
Noordsch type

Kerkrads mijnwerker, 37 jaar.
Alpien type

Midden-Limburgse boeren en Kerkradsde mijnwerkers van het 'Noordsche' en het 'Alpiene' type. Waar het Noordsche type wordt gekenmerkt door een lange, smalle schedel, heeft het Alpien type een korte, ronde schedel. Bron: W. Roukens, *Ons Limburgsch Heem*. Richtlijnen bij de beoefening der heemkunde (Lutterade 1941).

Winand Roukens is een interessant figuur omdat hij werkte in een periode waarin opkomend nationaalsocialisme een schisma in de volkskunde veroorzaakte.⁹

De nationaalsocialisten verheerlijkten de volkscultuur en de 'Heimat'. Vanuit de 'Blut und Boden' theorie veronderstelden zij een onwrikbare band tussen afstamming en land. Bovendien ontwikkelden zij pseudowetenschappelijke rassentheorieën aan de hand waarvan volkeren op basis van raciale kenmerken werden geïdentificeerd. Deze theorieën hadden ook hun weerslag op de volkskunde in Nederland. Een deel van de Nederlandse volkskundigen omarmde de 'Blut und Boden' theorie en besteedde in zijn werk steeds meer aandacht aan rassenleer en aan het vermeende verband tussen ras en 'volksaard'. Een ander deel zette zich hier juist tegen af en benadrukte het cruciale belang van taal (in tegenstelling tot ras) bij de vorming van een gemeenschap. Roukens zelf behoorde zeker niet tot de groep volkskundigen met nationaalsocialistische sympathieën. Toch speelde ook in zijn werk 'rassenleer' wel degelijk een rol. In 1938 schreef hij bijvoorbeeld: 'Ofschoon er de laatste twee decennia met de rassenleer nogal eens zóó raar wordt omge-

sprongen, dat men de wetenschappelijkheid veel afbreuk doet, kan men ze [...] bij de bestudering van de volksaard toch niet buiten beschouwing laten'.¹⁰

Een deel van Roukens' werk richtte zich dan ook op het classificeren van verschillende Limburgse 'menstypen', zoals het 'Noordsche' en het 'Alpien'.¹¹ Een deel van de foto's en glasnegatieven uit de collectie van Roukens is bedoeld om zijn publiek te wijzen op vermeende verschillen in raciale kenmerken. Bovendien wijst Roukens – impliciet in lijn met de 'Blut und Boden' theorie – op het verband tussen de volksaard en de grondsoort van de bodem. De Noord-Limburger, afkomstig van arme grond, wordt getypeerd als spaarzaam, vasthoudend en bedachtzaam. De Zuid-Limburger, afkomstig van rijke lössgrond, is daarentegen grilliger, impulsiever en mondainer. Roukens' bijdrage aan de bundel *De Nederlandse Volkskarakters* opende met de zin: 'Het Limburgsche volkskarakter is evenals het Limburgsche taaleigen een fictie'.¹² Op het eerste oog lijkt Roukens de Limburgse identiteit hier – *avant la lettre* – te beschrijven als een *invented tradition*.¹³ Toch is zijn opvatting over identiteit eerder essentialistisch dan

constructivistisch te noemen. Wat die essentie van de Limburgse identiteit echter precies is, weet Roukens overigens niet overtuigend duidelijk te maken. Niet zelden verzanden zijn uiteenzettingen in wollige algemeenheden.

Het werk van Roukens typeert een benadering van concepten als 'ras' en 'volksaard' die tijdens het interbellum tamelijk gebruikelijk was.¹⁴ Hoewel dergelijke theorieën vandaag de dag terecht als pseudowetenschappelijk worden afgedaan, hebben volkskundigen als Roukens wel degelijk invloed gehad op het denken over Limburgse identiteit – een invloed waarvan zelfs vandaag de dag de sporen nog zichtbaar zijn.¹⁵ Sommige opvattingen over de vermeende Limburgse identiteit zoals die door volkskundigen in het interbellum werden bedacht, zijn onder het grote publiek nog steeds gangbaar. Hoewel weinig mensen zullen beweren dat er zoiets als een Limburgs ras of menstype bestaat, blijven clichés over de Limburgse bourgondische inslag, het *joie de vivre* of de lichthartigheid hardnekkig voortbestaan. Ook het maken van scherp onderscheid met 'de Hollander' is nog altijd een geliefd aanknopingspunt voor wie de Limburgse identiteit probeert

te vatten of gevraagd wordt deze te duiden. Daarnaast wordt ook nu nog wel onderscheid gemaakt tussen de vermeende volksaard van Noord- en Zuid-Limburgers. Een deel van deze clichés is terug te voeren op het werk van mensen als Winand Roukens.

De collectie en het werk van Roukens, evenals het werk van andere volkskundigen uit het interbellum, vormen daarom een interessante bron voor verder historisch onderzoek. In het kielzog van historici als Eric Hobsbawm is al veel onderzoek gedaan naar natievorming en nationale identiteit in de negentiende en vroeg-twintigste eeuw. Ook de bepalende rol van pseudowetenschappelijke rassentheorieën is hierbij onderzocht. De relatie tussen regionale identiteitsvorming en volkskundige theorieën is echter minder onder de loep genomen. In hoeverre werden aan de volkenkunde ontleende inzichten gebruikt om legitimiteit te verlenen aan regionale identiteiten? En hoe verhielden regionalistische politici zich tot volkskundigen? Bij het beantwoorden van dergelijke vragen kan de collectie van Winand Roukens een mooi vertrekpunt zijn. 🐦

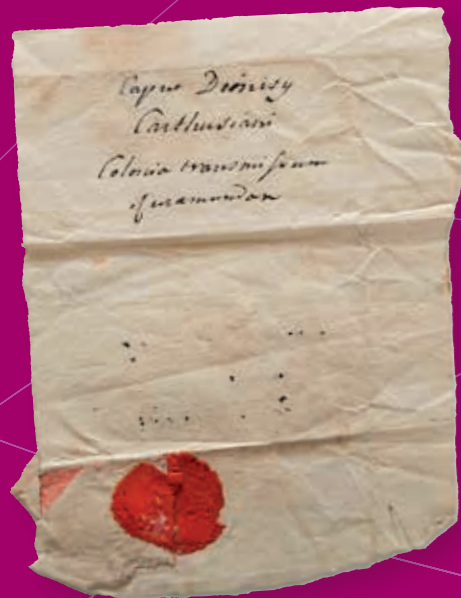
Sommige opvattingen over de vermeende Limburgse identiteit zoals die door volkskundigen in het interbellum werden bedacht, zijn onder het grote publiek nog steeds gangbaar.

NOTEN

1. www.winandroukensfonds.nl/boekenbestand (16 oktober 2023).
2. Katholiek Documentatie Centrum, Nijmegen (KDC), GILS, inv.nr. 2499, brief van W. Roukens aan P. van Gils.
3. T. de Haan, 'Winand Roukens', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1976-1977* (1977) 106-113.
4. W. Roukens, 'Annonce', in: *De Gelderlander*, 10 oktober 1944.
5. L. Wolters, *Veldeke Limburg 1926-2016*. Uitgave Veldeke Limburg (Roermond 2016) 107-108.
6. KDC, VEN, inv.nr. 58, rapport van A. Emmen OFM, G. van Dongen en W. Roukens inzake hun reis naar Duitsland in opdracht van het Katholiek Genootschap voor Geestelijke Vernieuwing.
7. J. van Ginneken, *Handboek der Nederlandsche Taal I* (Nijmegen 1913) 170.
8. W. Roukens, 'Limburgsche Toponymie', in: *De Maasgouw* 61 (1941) 85-88.
9. B. Henkes, *Uit liefde voor het volk: volkskundigen op zoek naar de Nederlandse identiteit 1918-1948* (Amsterdam 2005).
10. W. Roukens, 'De Limburgers', in: P. Meertens en A. de Vries (red.), *De Nederlandse volkskarakters* (Kampen 1938) 295-96.
11. *Ibidem*, 294.
12. *Ibidem*, 293.
13. E. Hobsbawm en T. Ranger, *The Invention of Tradition* (Cambridge 1983).
14. J. Perry, 't Nachtegaaltje zingt. Regionalisme in Nederlands-Limburg 1900-1950', in: *Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg 2007* (2007) 7-47.
15. L. Cornips en A. Knotter, 'De uitvinding van Limburg: de territorialisering van geschiedenis, taal en identiteit', in: *Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* (2016) 137-163.

De schedel van Dionysius de Kartuizer vier eeuwen toeëigening en identificatie*

PETER THISSEN

Op zaterdag 3 december 2022, tegen het einde van de ochtend en na gebed van clerici van het bisdom, breekt een vakman met hamer en beitel het deksel van de kist die de schedel van Dionysius de Kartuizer zou moeten bevatten. De operatie is het hoogtepunt van een half-besloten, plechtige bijeenkomst in de Roermondse Caroluskapel. Een Leuvense geneticus en genealoog tilt de schedel uit de kist waar die inderdaad in blijkt te liggen. Bij de schedel berusten, onverwacht, ook een aantal oude handschriftelijke stukken, die door een historicus – de auteur van deze bijdrage – kort worden bekeken.

Onder de toeschouwers zijn, behalve een paar journalisten en de geestelijken, genealogen van de Stichting Edmond Delhougne en een aantal mensen die een verre bloedverwantschap met Dionysius vermoeden. Dat vermoeden is gebaseerd op een gedeelte achternaam (Van Leeuwen, zoals die van Dionysius voordat hij het klooster inging) en geografische herkomst (de omgeving van het gehucht Rijkel, waar hij werd geboren, in de huidige Belgisch-Limburgse gemeente Borgloon). De Stichting wil de genealogie versterken door er de wetenschappelijke genetica bij te betrekken en de mogelijke verwanten hebben de mogelijkheid hun hypothese bevestigd of weerlegd te zien.¹ Dionysius was een fameuze theoloog en mysticus die in 1423 als 21-jarige intrad in het Roermondse kartuizerklooster en daar in 1471 stierf. De kartuizerorde was in de

late elfde eeuw in de wildernis van de Franse Alpen begonnen; haar klooster in Roermond stichtte ze in 1376. Kartuizers staan bekend om hun totalitaire spiritualiteit: de monniken streven naar vernietiging van het zelf door een onverbiddelijk regime van vasten, nachtelijke koorzang, eenzaamheid en, vooral, zwijgen. Wie er de eeuwige professie aflegt, begraaft zich levend, met de Godsontmoeting als enig streven. Zo zegt men. In beginsel verwerpen kartuizers elke naamsbekendheid. Dat heeft niet verhinderd dat de extases die Dionysius soms doormaakte en zijn onafzienbare theologische productie zijn reputatie hebben uitgebreid tot een schaal die met die van zijn klooster of de stad Roermond volstrekt onvergelijkbaar is. Al in de jaren 1530 werden al zijn teksten in Keulen gedrukt en door Europa verspreid, vanaf de vroege

zeventiende eeuw werd geprobeerd hem heilig verklaard te krijgen en tot op vandaag publiceren historisch-theologen over zijn werk.² De zaterdag in december 2022 is het voorlopige sluitstuk geweest van ruim vier eeuwen toe-eigening van de figuur van Dionysius. Zoals dat gaat met historische helden, hebben zijn roem en prestaties hem niet alleen tot een kandidaat-heilige en een belangwekkend theoloog gemaakt, maar ook tot een begeerd identificatie-object. De institutie of groep die hem tot één van de haren maakte, nam symbolisch deel aan zijn verdiensten en liet als het ware iets van zijn glorie op zich afschijnen. Die toe-eigening kon weinig beter gematerialiseerd worden dan door de fysieke overblijfselen op te sporen en plechtig te bewaren.

Rechts: deel van de schedel van Dionysius, zoals die op dit moment onderzocht wordt.
Jeroen Kuit; Bezit bisdom Roermond

Geheel links: het document met de zegel: Het hoofd van Dionysius de Kartuizer, uit Keulen naar Roermond gestuurd. (vert.) Bezit bisdom Roermond.

DE OPGRAVING VAN 1608

Dionysius' hoofd werd in april 1608 met de rest van het gebeente onder de grond vandaan gehaald. Het moment was niet toevallig: juist in die periode initieerden de kartuizers een publicitair offensief om de historische verdiensten van hun orde voor het voetlicht te brengen. Ze lieten daarvoor onder andere oude ordekronieken drukken en gaven de *Opera omnia* uit van de ordestichter, Bruno van Keulen.³ In Roermond leverde de monnik Arnold Havens een bijdrage door zijn verhaal te publiceren over de gruwelijke moordpartij die de troepen van Willem van Oranje in 1572 in het kartuizerklooster aanrichtten. Daar bleef het niet bij. Ook een zaligverklaring van Dionysius kon de zaak dienen. Traditioneel begon zo'n proces met de overbrenging van het gebeente van de kandidaat uit zijn of haar graf naar een altaar. Dat gebeente moest dan natuurlijk wel eerst gevonden worden. In een brief gericht aan de prior-generaal van de kartuizers, Bruno d'Affringues, deed bisschop Henricus Cuyckius verslag van de exhumatie en wat daaraan vooraf was gegaan. Havens had samen met hem D'Affringues verzocht om in de hele orde te laten bidden voor het terugvinden van het gebeente van Dionysius. Dat had geholpen: de bejaarde monnik Henricus Kercken had het graf aangewezen. Spoedig daarna was Kercken gestorven, op 12 maart 1608. Dat 12 maart ook de sterfdag van Dionysius was, beschouwde de bisschop als een spirituele bevestiging van de juistheid van Kerckens bewering.

Het materiële bewijs dat het gebeente ook inderdaad authentiek was, meende Cuyckius te leveren door te wijzen op de overeenstemming van de sterk vooruitstekende tanden in de aangetroffen onderkaak met de bewering van een oudere biografie van Dionysius dat de theoloog een stotteraar (of stamelaar) geweest zou zijn.⁴ Havens vertelt dat Dionysius' botten 'tussen de andere lagen, zodat ze niet onderscheiden konden worden'.⁵ Dat ligt ook wel voor de hand. De opgraving brak namelijk met de traditionele spiritualiteit van de kartuizers, die hun graf liefst anoniem houden. Zelfs zonder die bescheidenheid hadden in de 137 jaar sinds het overlijden van de geleerde twee grote rampen voldoende chaos en geweld geleverd om de begraafplaats onoverzichtelijk te maken: de stadsbrand van 1554 en de moorden van 1572.

Het is dan ook de vraag of men wel het juiste graf heeft geopend. Tot op de dag van vandaag is niet duidelijk waar Dionysius of de martelaren van 1572 oorspronkelijk begraven hebben gelegen.⁶ De mannen van 1608 twijfelden echter niet aan hun vondst. Kercken bezat immers de autoriteit van oudste monnik van het klooster, kende dus als geen ander de plaats van het graf uit de overlevering, had een onberispelijk vroom bestaan geleid en ook nog eens altijd de cel bewoond die doorging voor de cel waar Dionysius steeds in geleefd en gewerkt had.

DE SCHEDEL TUSSEN 1608 EN 1785

Cuyckius had D'Affringues beloofd dat de botten in het Roermondse kartuizerklooster zouden blijven. De monniken hielden zich daar zo goed mogelijk aan, maar helemaal consequent waren ze niet. De jezuit Joannes Bollandus, die in Roermond aan het

college van zijn orde retorica doceerde, mocht in 1619 een aantal botten meenemen bij zijn vertrek naar Antwerpen. Die zouden hem tegen gevaren onderweg moeten beschermen. Prior Josephus Raymundi (prior van 1634 tot 1654) ruilde een paar andere botten met een stuk van de onderkaak van Bruno uit de Grande Chartreuse (het moederklooster van de orde).⁷ De schedel zelf bleef in ieder geval wel in het Roermondse klooster, tot ver in de achttiende eeuw.⁸ In 1719 vertelde de Heldense dorpspastoor en kerkhistoricus Joannes Knippenbergh trots hoe hij op zijn verzoek de schedel eens had mogen bekijken. Toen waren hem ook een aantal handschriften getoond.⁹ Weer twintig jaar later vermeldde de bibliothecaris van de kartuis, Willem-Joseph Peeters, dat de schedel samen met een codex met handschriften van Dionysius bewaard werd in een kist die in de cel van de prior stond.¹⁰

HET VERBLIJF IN KEULEN

In 1783 verdwijnt de schedel uit Roermond. Niet alleen de schedel trouwens, het hele klooster wordt opgeheven door de hervormingsmaatregelen van keizer Jozef II. De kartuizers brengen Dionysius' schedel in de gauwigheid naar hun broeders in Keulen. Maar de bisschop van Roermond, Philipus-Damianus van Hoensbroek, wil hem terughebben van de kartuizerorde, die het relik van hun beroemde broeder al 175 jaar in bezit heeft gehad.

Dat gaat echter zomaar niet. In mei 1785 vraagt Van Hoensbroek de prior van de Keulse kartuis, Martinus Firmenich, de schedel spoedig terug te sturen. Maar Firmenich heeft geen haast. Hij is bang voor een openbare relikcultus, en die past niet voor een man die nog niet eens zaligver-

klaard is, al helemaal niet bij de vurig gekoesterde anonimiteit van zijn orde. Desalniettemin wil Firmenich, zo laat hij in juli weten, het hoofd uiteindelijk toch wel afstaan. Bernardus Janssen, de gewezen prior van de opgeheven Roermondse kartuis die op dat moment in Keulen verblijft, zal het mee terug nemen en aan Van Hoensbroek overhandigen. Dat belooft Firmenich, maar het kan wel september of nog later worden.¹¹

DE SCHEDEL VAN PAREDIS

Uiteindelijk moet de ‘Keulse’ schedel wel terug zijn gekeerd. Hij is in augustus 1858 immers weer in Roermond, met een verklaring van Firmenich dat het dezelfde is als die eerder van Roermond naar Keulen is gebracht.¹² Na Cuyckius en Van Hoensbroek is Joannes Augustinus Paredis de derde bisschop van Roermond die zich om de schedel bekommert. Hoewel de kartuizers ondertussen een nieuwe poging tot zaligverklaring begonnen zijn, moeten zij het verder doen met de onderkaak die, blijkens een verklaring van Paredis’ secretaris Franciscus Boermans, naar de Grande Chartreuse verstuurd wordt.¹³

Op basis van welk bewijs de aanwezige stadsarts Van Halen verklaart dat de schedel authentiek is, blijft onduidelijk. Paredis’ betoog om de authenticiteit van de schedel te staven, is ook op zijn minst merkwaardig. Om te beginnen stelt hij dat hij niet weet waarom de schedel in 1785 naar Keulen verhuisd was, terwijl hij wel de correspondentie van Van Hoensbroek noemt en deze dus gezien heeft. De bisschop verzwijgt ook dat dokter Van Halen niet met zekerheid kon vaststellen of de onderkaak bij de schedel hoorde. Dat heeft Boermans pas veel later verteld aan de amateurhistoricus Henri Welters, die in 1882 een grote biografische bijdrage over Dionysius aan de *Publications* leverde.¹⁴

Helemaal verbazingwekkend is Paredis’ verklaring dat de schedel niet lang na de opgraving in de kathedraal terecht was gekomen. Dat is pertinent onwaar, zoals hiervoor bleek. We kunnen niet aannemen dat de bisschop zich te goeder trouw vergiste. Hij heeft zijn best gedaan om de kartuizers Dionysius definitief te ontnemen en de zaak zo voor te stellen alsof diens schedel van altijd al het eigendom van zijn bisdom is geweest.

DE SCHEDEL VAN GIJSEN

De schedel was een spiritueel prestigeobject, en daarom zo begeerlijk. Nog tot in de twintigste eeuw werd de Roermondse hoop

Portret van Dionysius de Karthuizer door Adriaen Millaert. Collectie Rijksmuseum Amsterdam, via: WikiCommons

op heiligverklaring van de beroemde stadgenoot uit het verleden niet opgegeven. Op 16 juni 1926 schenkt Laurentius le Bron de Vexela, plebaan en deken van Roermond, het hoofd aan bestuurders van het grootseminarie in de stad. Dat doet hij onder voorwaarde dat ze een “aanzienlijke relikwie” terug zullen geven als Dionysius ooit heilig verklaard wordt.¹⁵ Zo kreeg ieder dus wat, zoals zeventig jaar eerder de orde de onderkaak had gekregen. In zekere zin kregen de kartuizers in 1926 ook weer iets, ook al hadden ze liever een verheffing tot de eer der altaren gezien. Het grootseminarie was immers gevestigd in het voormalige kartuizerklooster in de Swalmerstraat. In 1986 bemoeit de vierde Roermondse bisschop zich met het relik. Jo Gijsen is niet tevreden met de slordige opslag van het hoofd, net zo min als met de rommelige plaatsing van de martelarenbeenderen in de Caroluskapel. Hij laat alle beenderen in boodschappentassen stoppen en naar de benedictijnenabdij van Vaals brengen. Daar timmert een getalenteerde broeder een aantal smaakvol uitgevoerde relikkisten. Het hoofd van Dionysius komt in één kist, de martelarenbotten worden willekeurig over de andere kisten verdeeld.¹⁷ Gijsen legt ook een aantal documenten in de kist. Het zijn een afschrift van de brief van Cuyckius uit 1608, twee brieven uit de Keulse tijd, een enveloppe, een korte notitie en de verklaring van Firmenich uit 1785 en tenslotte de verklaring van Boermans uit 1858. Het is een raadsel waarom Gijsen bijvoorbeeld wel de onbetekenende en lege enveloppe en niet de echtheidsverklaring van Paredis in de kist heeft gelegd.¹⁸

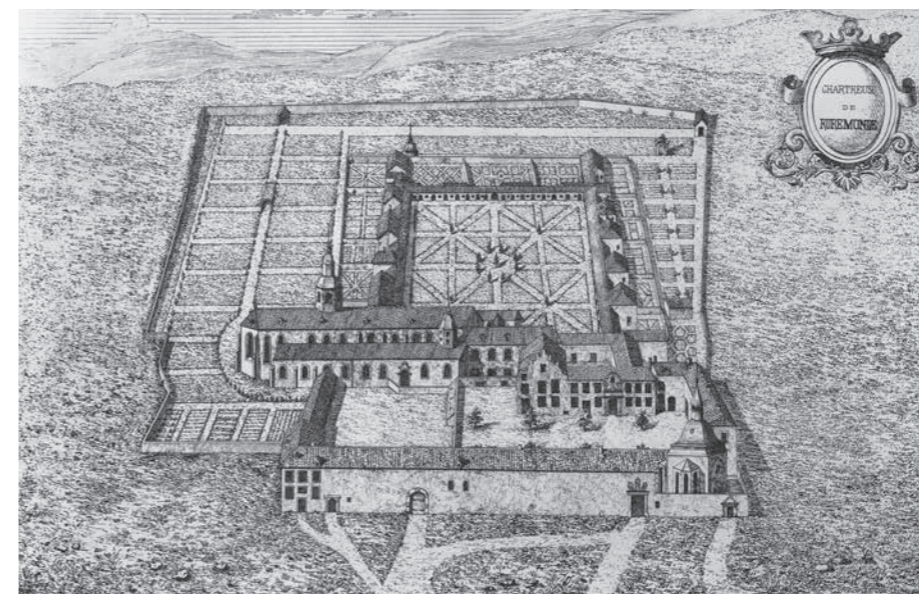
Gijsen had niet alleen als bisschop, maar ook als historisch onderzoeker affiniteit met Dionysius en diens restanten. Toen hij als seminariestudent in de voormalige kartuis woonde, schreef hij al twee scripties over de bouwgeschiedenis ervan. Daarin zette hij Dionysius’ vrome vijftiende eeuw af tegen de decadente achttiende eeuw van de protserige Caroluskapel.¹⁹ Bij de 500e sterfdag van Dionysius in 1971 schreef Gijsen een korte bijdrage voor de *Maasgouw* waarin hij aan het slot wees op de inspirende waarde van de kartuizer leefwijze voor wie naar zingeving zoekt. Ook de persoon van Paredis was Gijsen bekend: niet alleen omdat die een voorganger was, maar veel meer nog omdat hij over hem in 1967 een stevige biografie had gepubliceerd.²⁰

DE SCHEDEL KOMT UIT DE KIST

In de decennia na 1986 zijn de kisten met de schedel van Dionysius en de martelarenbeenderen goed zichtbaar voor het publiek dat de Caroluskapel bezoekt. De grote expositie over de Roermondse kartuis van 2009 besteedt er volle aandacht aan.²¹ Van de oude beslotenheid in het kloostergebouw, in de priorscel, is dan allang geen sprake meer.

Eind 2022 vindt de opening van de kist plaats waar deze bijdrage mee begon. Het DNA-onderzoek loopt nog, al is onbekend wanneer dit klaar zal zijn.²² Het is de vraag of het bewijs geleverd gaat kunnen worden dat de schedel die van de historische persoon Dionysius is.

Om te beginnen willen de DNA-onderzoekers de onderkaak gebruiken om te zien of die inderdaad op een spraakgebrek wijst. Ze hebben een verzoek gericht aan de prior-generaal van de orde om die te mogen lenen.²³ Maar de bewering dat de monnik een spraakgebrek gehad zou hebben, is lastig te staven. De oudste bron is de *Chronicon cartusiense* uit 1507 van Pieter Dorland, die inlichtingen kreeg van monniken die de Kartuiser nog gekend hadden. Dorland heeft het over een ‘nogal gebrekkige spraak’ (“impeditioris linguae”). Hij benoemt die om de lezer uit te leggen waarnaar de duivel op zeker moment verwijst als die Dionysius een ‘stotteraar’ of ‘stamelaar’ (“balbus”) noemt.²⁴ Dirk Löer a Stratis neemt dit verhaal in 1530 over en verzint een volkstalige vertaling: “Taterbek”.²⁵ Löer noemt het spraakgebrek dan weer niet op een plaats waar het veel meer thuis was geweest, namelijk waar hij Dionysius’ fysieke constitutie beschrijft.²⁶ De scheldpartij van de duivel is de passage waarop Cuyckius en in diens spoor de onderzoekers van nu zich beroepen.

Reproductie van vogelvluchttekening Kartuiser klooster Roermond. G.Th. Delemarre, Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, Documentnummer 97.022

Deze magische context maakt de aanname dat Dionysius een spraakgebrek had niet tot waarheid. Te meer niet omdat Dorland, en Loër met hem, deze anekdote noemt in het verhaal over de reis van Dionysius met kardinaal Nicolaas van Cusa, dat inmiddels zo goed als bewezen fictief is.²⁷ Het verband tussen een misvormde onderkaak en stamelen, stotteren of welk spraakgebrek (lispelen, slissen?) dan ook, kan een historicus niet vaststellen. Evenmin kan hij de vraag beantwoorden welk spraakgebrek dan precies uit de onderkaak zou blijken, van wie die onderkaak ook geweest mag zijn. Het forse bedrag dat de genetici van de genealogen ontvangen, was beter besteed geweest als men al vóór de opening van de kist op de hoogte was geweest van de twijfelachtigheid van Dorlands bewering over het spraakgebrek, of als men al eerder had geweten van Cuyckius’ tekst over de vooruitstekende tanden of van Paredis’ verzwijgen van Van Halens reserves over de onderkaak – om maar een paar eenvoudig te verifiëren feiten te benoemen. Mocht het DNA-onderzoek naar Dionysius’ schedel laten zien dat het object veel jonger of veel ouder is dan ongeveer vijfenhalve eeuw, dan staat wel vast dat die niet authentiek is. Als verwantschap kan worden aangetoond met het DNA van de vermeende verwanten, dan zal de statistiek moeten uitwijzen of dat voldoende bewijs is voor de echtheid van de schedel.

SLOT

Al vier eeuwen willen mensen zich identificeren met Dionysius en daarom de echtheid van de ‘Roermondse’ schedel aantonen. In 1608 nam de kartuizerorde het initiatief, geholpen door het bisdom. In 1785 haalde het bisdom het hoofd weg bij de kartuizers. In 1858 en 1986 waren die nog maar zijdelings, respectievelijk niet betrokken bij de operaties van de bisschoppen. In 2022 nemen genealogen het initiatief en levert de wetenschap assistentie. Symbolisch is dat het inmiddels de DNA-onderzoekers zijn die de prior-generaal van kartuizers verzoeken om de onderkaak ter beschikking te stellen. De clerus dient nu dus de wetenschap, terwijl in 1858 de arts Van Halen de bisschop Paredis assisteerde. Het enige wat we op dit moment hebben, is primair een twijfelachtige onderbouw uit 1608. Is dit inderdaad al de schedel van de historische persoon Dionysius de Kartuiser geweest, dan brengen een mogelijke verduistering in 1785, een verdachte gang van zaken in 1858 en slordigheden in 1986 het bewijs alsnog behoorlijk aan het wankelen. Eén onoplettendheid ergens in de vier eeuwen sinds 1608, waardoor bijvoorbeeld iemand een schedel uit 1572 met die van Dionysius verwisselde, kan volstaan hebben om het hoofd dat nu in de Caroluskapel ligt per abuis voor dat van de fameuze theoloog aan te zien. Al met al is een wonder nodig om de schedel in de Caroluskapel definitief toe te kunnen wijzen aan één van de beroemdste Roermondse oorspronkelingen ooit. 🐦

De auteur dankt drs. Henriëtte Hansma voor de waardevolle opmerkingen m.b.t. taal en stijl en dr. Krijn Pansters voor zijn evenzo waardevol inhoudelijk commentaar.

NOTEN

1. Dagblad *De Limburger*, 18 november, 5 en 9 december 2022, *De Volkskrant*, 5 december 2022.
2. P. Nissen, ‘De geschiedenis van de kartuis van Onze Lieve Vrouw van Bethlehem te Roermond’ en ‘Dionysius de Kartuiser (1402-1471): de roem van de Roermondse kartuis’, in: K. Pansters red., *Het geheim van de stilte. De besloten wereld van de Roermondse kartuizers* (Zwolle 2009) 62-77 en 158-165.
3. G. Chaix, *Réforme et contre-réforme catholiques. Recherches sur la chartreuse de Cologne au XVIIe siècle* (3 bdn.; Salzburg 1981) 381-388. *Analecta Cartusiana* LXXX.
4. A. Havens, *Commentarius de erectione novorum in Belgio episcopatum* (Keulen 1609) 302-306; Cuyckius’ Acta: 304-306; de brief is ook afgedrukt in *Acta sanctorum martii II* (Antwerpen 1668) 246-247 en in *Dionysius Cartusianus, Opera omnia I* (Montreuil-sur-Mer 1896) lxxvii; een oude vertaling in het Nederlands bij P. Mallants, *Het leven, ende deughden van (...) Dionysius van Ryckel* (Gent 1675) 155-157; een afschrift van de brief werd op 3 december 2022 aangetroffen in de kist met de schedel en is nu in bezit van het bisdom Roermond.
5. Havens, *Commentarius*, 303.
6. B. Hartmann, *De martelaren van Roermond in het kader van de politieke en kerkelijke situatie in hun tijd* (Oegstgeest 2009) 77 en B. Dukers, *Kluizenaars in de stad. Bouwgeschiedenis van het Roermondse kartuizerklooster* (z.p. z.j. [Roermond 2012]) 87, n. 161.
7. *Acta sanctorum*, 245, 247.
8. F. Sweertius, *Athenae belgicae* (Antwerpen 1628) 215; A. Gonsales, *Hierusalemse reyse* (Antwerpen 1673) 50. Zie ook het korte getuigenis, mogelijk van Joannes Bollandus, in het in 1668 gedrukte *Acta sanctorum*-deel, 247; deze passage ook bij Dionysius, *Opera omnia*, lxxix.
9. J. Knippenbergh, *Historia ecclesiastica ducatus Geldriae* (Brussel 1719) 208.
10. P. Thissen, *Cel en wereld. Kartuizers en boeken in Roermond (1376-1783)* 356, n. 240. *Studia Cartusiana* III. *Miscellanea Neerlandica* XLII.
11. Brieven van Anton Miederhoff aan Leonardus Theunissen, 11 mei en 6 juli 1785; op 3 december 2022 aangetroffen in de kist met de schedel en nu in het bezit van het bisdom Roermond; eerder genoemd door D.A. Mougel, *Dionysius der Karthäuser 1402-1471. Sein Leben, sein Wirken* (Mülheim a.d. Ruhr 1898) 84, n. 2.
12. Verklaring Martinus Firmenich, 20 augustus 1785, op 3 december 2022 aangetroffen in de kist met de schedel en nu in het bezit van het bisdom Roermond.
13. Verklaringen van Franciscus Boermans en Joannes Augustinus Paredis, 28 augustus 1858, afgedrukt in *Dionysius, Opera omnia*, lxxviii-lxix, beide uitgaven overgenomen van H. Welters, ‘Denys le Chartreux, sa vie et ses ouvrages’, *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 19 (1882) 259-270, ald. 364-366; een handschrift van de verklaring van Boermans bevond zich op 3 december 2022 in de kist met de schedel en is nu in bezit van het bisdom Roermond. Over de poging tot zaligverklaring: Hartmann, *Martelaren*, 95-98.
14. Welters, ‘Denys le Chartreux’, 362-363.
15. Gemeente-archief Roermond, *Archief Parochie Sint-Christophorus*, inv. nr. 425.
16. J.M. Gijsen, ‘12 maart 1971. De Roermondse kartuiser Dionysius stierf vijf eeuwen geleden’, *De Maasgouw* 90 (1971) k. 49-58, ald. k. 55 en k. 58, n. 29 ald.
17. Mededelingen L. Disch, 5 december 2022 en 5 januari 2023 en R. Merckx, 13 februari 2023.
18. Zie n. 13.
19. Thissen, *Cel en wereld*, 61, 116-118.
20. Gijsen, ‘Dionysius’ en Id., *Joannes Augustinus Paredis (1795-1886) bisschop van Roermond en het Limburg van zijn tijd* (Assen 1968). *Maaslandse Monografieën* III.
21. Hartmann, *Martelaren*, 91 e.v.; R. [Dückers], ‘Reliekkasten met het gebeente van de Roermondse martelaren en de schedel van Dionysius de Kartuiser’, in: Pansters, red., *Het geheim van de stilte*, 213.
22. De DNA-onderzoekers en de Stichting Edmond Delhougne hebben tot nu toe elke vorm van inbreng van historisch onderzoek afgewezen. De auteur ontving pas een uitnodiging voor de plechtigheid nadat hij er bij toeval van op de hoogte was gekomen en contact had opgenomen (correspondentie tussen auteur en Stichting Edmond Delhougne, 18 november, 22-27 december 2022 en 28 juni 2023).
23. *Dagblad De Limburger*, 15 juni 2023; mededeling H. Strauss, 16 juni 2023.
24. P. Dorland, *Chronicon cartusiense* [1507]. Th. Petreius ed. (Keulen 1608) 420.
25. Dirk Löer a Stratis, ‘Vita Dionysii Carthusiani’, in: *Dionysius, Opera omnia*, I, xxiii-xxviii, ald. xxviii.
26. *Ibid.*, xxvi.
27. Thissen, *Cel en wereld*, 127, n. 218, 192, n. 17, 203, n. 46.

LEO VERHART

Leo Verhart (1952) was als conservator verbonden aan het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden en het Limburgs Museum in Venlo. Hij publiceert geregeld over de prehistorie, de archeologie van Limburg en over de geschiedenis van de Nederlandse archeologie.

Vondsten, vindplaatsen en verhalen. een foute verdachtmaking

Tweemaal heb ik een artikel gepubliceerd waarin ik beweerde dat de burgemeester van Posterholt een bronzen zwaard werd afgetroggeld.¹ Dat deed ik door te schrijven dat zijn naam verborgen zat in een tekst in geheimschrift. Onlangs is die tekst ontcijferd en bleek ik het fout te hebben. Een goede spion zal ik wel nooit worden.

Figuur 1, links. J.H.G. van der Noordaa (1868-1950) was als militair in Roermond gelegerd. Met de troepen werd geoefend in de omgeving van de stad. Hier is hij in het midden, zittend op een klapstoeltje, te zien omringd door enkele mede-officieren. Foto: particuliere collectie.

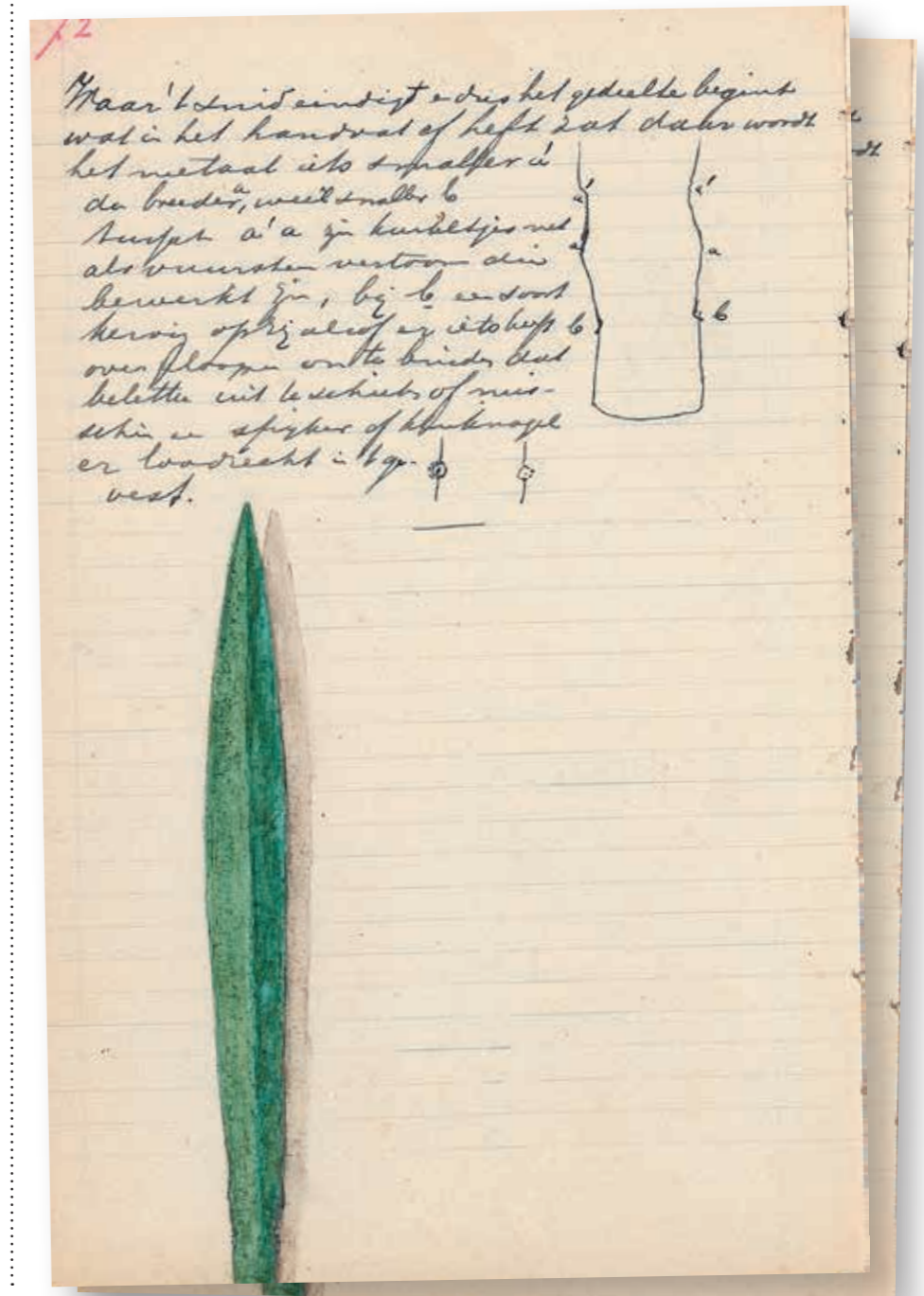
EEN MAJOR GEGREPEN DOOR DE ARCHEOLOGIE

In 1976 verwierf het Rijksmuseum van Oudheden (RMO) in Leiden een grote collectie archeologische vondsten die tussen 1898 en 1913 verzameld waren door de militair E.H.G. (Eduard Henri Guillaume) van der Noordaa (Maastricht 18 mei 1868-Den Haag 29 mei 1950). (fig. 1). De collectie werd geschonken door zijn bejaarde dochter Jeanne Louise en omvatte enkele honderden vondsten met daarbij een notitieboekje waarin de militair had bijgehouden waar alles was gevonden. Dat had hij ook op topografische kaarten aangetekend, maar helaas waren die niet bewaard gebleven. Van der Noordaa kwam uit een militair geslacht. Zijn vader Willem George van der Noordaa was garnizoenscommandant van fort Sint Pieter in Maastricht (Kolonel Commandant 2e Reg Infanterie). In die stad werd hij in 1868 geboren en in de voetsporen van zijn vader werd hij ook militair. Na zijn opleiding in Haarlem werd hij in Roermond gestationeerd en daar klom hij in de jaren tussen 1898 en 1913 op in rang om uiteindelijk die van majoor te bereiken. Naar zijn militaire leven is weinig onderzoek gedaan, maar op het gebied van de archeologie des te meer.

WAARNEMINGEN IN EEN BOEKJE

Kort na zijn aankomst in Roermond bleek hij veel belangstelling te hebben voor de archeologie en vooral voor de prehistorie. Zijn eerste aantekeningen in zijn vondstenboekje gaan echter over Romeinse wegen en andere archeologische verschijnselen waarover hij had gelezen of over hoorde.

Figuur 3. Het door Van der Noordaa getekende zwaard dat was gevonden in Montfort en door hem in 1904 werd verworven. Collectie: Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Figuur 2, links. Heuvels op de Melickerheide gefotografeerd in 1906 door A.P.G. Hens. De meeste zijn stuifduinen, maar mogelijk zitten er ook grafheuvels tussen. Foto: Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Kort na 1898 beschrijft hij zijn eerste vondst. Het gaat om stukken van Germaanse en Romeinse urnen die hij samen met zijn oppasser gevonden heeft. Nauwkeurig beschrijft Van der Noordaa de vindplaats. Die lag iets voorbij de Melickerheide, ten oosten van het Herkenboscher Ven, bij de spoorbaan, ongeveer 300 meter achter de Vanilinefabriek, aan de oostzijde van de beek. Daar bevond zich een grote witte vlakte omgeven door heuvels met aan de noordkant een vennetje. Zijn omschrijving is zo nauwkeurig dat we die plaats nu zo kunnen markeren op een oude topografische kaart. Van die plek is zelfs een foto, maar niet door Van der Noordaa gemaakt. (afb. 2) Een andere inwoner van Roermond, A.P.G. Hens, zou die foto in 1906 maken om het Rijksmuseum van Oudheden erop attent te maken dat die heuvels misschien wel eens grafheuvels konden zijn.² Van der Noordaa ging ook in op de context van deze eerste vondst, want er was daar meer gevonden, onder andere vuursteen (mesjes en priemen), gesmolten glas en spijkers. Volgens kapelaan Hansen

uit Roermond – schreef hij – zou hier in het verleden een fabriek hebben gelegen, een verklaring die wel vaker werd aangevoerd om grote aantallen vondsten te verklaren.³ Tot slot beschreef Van der Noordaa de prehistorische scherven en noteerde dat die gemaakt waren van klei met daarin kiezelsteentjes. Daardoor is het zeer waarschijnlijk dat de scherven dateren uit de bronstijd, mogelijk zelfs uit het neolithicum.

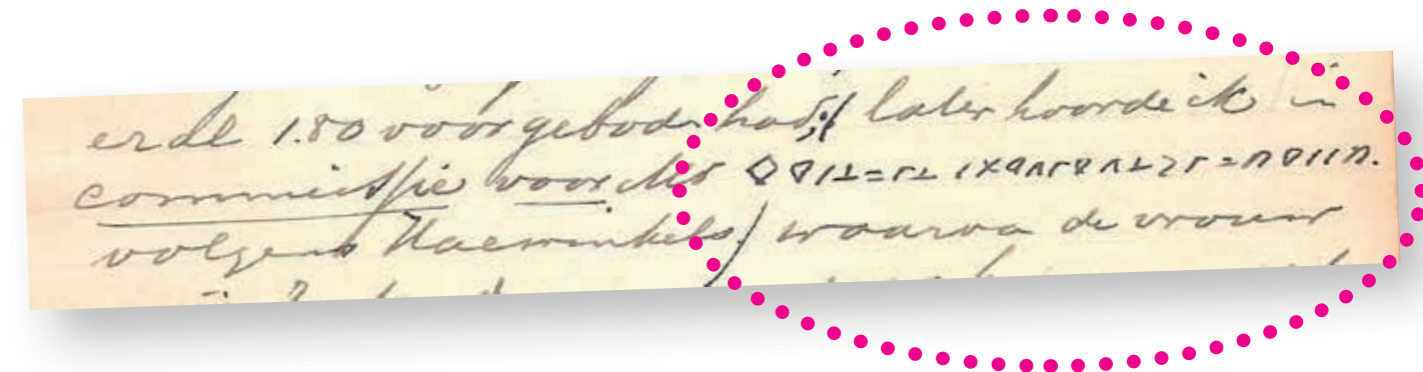
Na die eerste vondstmelding zouden er nog enkele honderden volgen. Behalve dat ze ingaan op de vondsten zelf, zijn er afbeeldingen, geven de meldingen ook informatie waar de vondsten vandaan komen. Vaak is er ook iets te lezen over de personen die bij de ontdekking betrokken waren of op wiens land de voorwerpen waren gevonden.

De wijze van documentatie, de omvang van de collectie en het feit dat vrijwel alles uit de Roerstreek afkomstig is, heeft me altijd voor deze verzameling doen interesseren. Het notitieboekje werd getranscribeerd, de collectie beschreven en

delen ervan nader onderzocht en de ligging van de vindplaatsen nauwkeurig nagegaan.

EEN ANDERE OUDHEIDKUNDIGE

Van der Noordaa was niet de enige persoon die belangstelling had voor oudheden. Er waren meer verzamelaars en een van hen was de burgemeester van Posterholt mr. J.H.E.H. (Jules) Geradts (Roermond 28 maart 1870- Posterholt 8 mei 1956). We weten dat hij al vanaf 1890 verzamelde omdat hij in dat jaar in Amsterdam enkele voorwerpen kocht bij de veiling van de verzameling van de Roermondse notaris Charles Guillon. Hij kreeg er met de komst van Van der Noordaa in 1898 een geduchte concurrent bij. Toch groeide de collectie van de burgemeester en in 1905 bekeek de jonge conservator van het Rijksmuseum van Oudheden, Jan Hendrik Holwerda, zijn verzameling. Holwerda schreef in zijn reisdagboek dat zijn mooiste tocht naar Posterholt was, nadat hij de vondsten van de burgemeester had bewonderd.⁴ Het lukte hem kort daarna vrijwel de gehele verzameling aan te kopen voor het Leidse museum. Bij dat bezoek van Holwerda aan Roermond en omgeving op 30 juni ging hij

Figuur 4, onder. Het geheimschrift van Van der Noordaa waarin de naam van de oorspronkelijke koper van het zwaard verborgen zit. Collectie: Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

ook langs bij Van der Noordaa. Zo goed als het bezoek aan Geradts verliep, zo slecht ging het met de militair. Zowel in zijn reisverslag als in een brief, die hij aan zijn vader schreef, deed Holwerda verslag van hun ontmoeting. Holwerda belde bij hem thuis in de Frans Douvenstraat aan, maar Van der Noordaa weigerde hem “op de meest onbeleefde wijze” iets van zijn collectie te laten zien. In de brief aan zijn vader had hij het zelfs over een “halve gek”.

EEN BRONZEN ZWAARD

Een van de topstukken in de collectie van Van der Noordaa is een bronzen zwaard dat in 1904 gevonden werd in Montfort, in 't Broek, vlak tegenover de kasteelruïne aan de Dijk. (fig. 3) Het stond bekend als het Gemeentebroek. De collectioneur had het zwaard niet zelf gevonden, maar ene Arnoldus Fijten had het ontdekt bij het graven van een sloot op een diepte van anderhalve voet. Van der Noordaa hoorde van de vondst door een mededeling van de vrouw van veldwachter Hawinkels. Hij was vrijwel direct naar Montfort afgereisd, maar Fijten weigerde het zwaard aan hem te verkopen. Hij had er fl. 2,- voor geboden, maar de vinder vertelde dat hij het al aan een smid had beloofd en zou er fl. 1,80 voor ontvangen. Later hoorde Van der Noordaa dat die smid het in commissie had aangekocht voor mr. xxx. (fig. 4) De tekst is onleesbaar, want er staat een vorm van geheimschrift. Een week later, op 1 maart, ging hij met de trein nogmaals naar Montfort in een tweede poging het zwaard te bemachtigen.

In de tussenliggende week hadden op zijn verzoek veldwachter Hawinkels en ene Corn. (Cornelis) Brentjes de vinder Arnoldus Fijten “bewerkt”. Wat onder dit laatste verstaan moet worden is niet bekend, maar het resultaat was wel dat Van der Noordaa het zwaard kon aankopen voor een bedrag van fl. 2,25. Ze spraken af dat Fijten zou vertellen dat het zwaard niet verkocht was maar door hem aan Van der Noordaa was geschenken. Dat onleesbare geheimschrift deed me vermoeden, zeker door het voorvoegsel “mr.”, dat het wel eens om burgemeester Geradts kon gaan.

EEN GRAFVELD BIJ HEEL

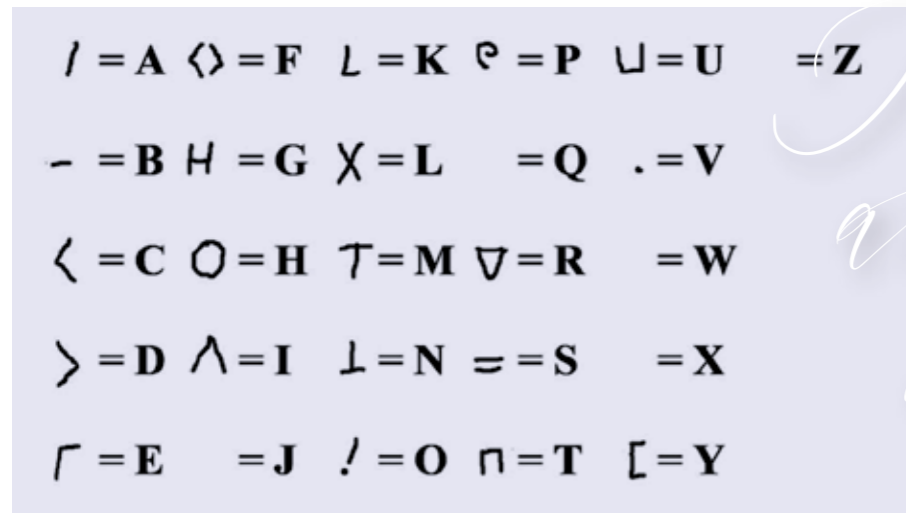
Het is niet het enige stukje geheimschrift in de Limburgse archeologie. Bij de uitwerking van de oude vondstgegevens en meer recente opgravingen in het Romeinse Catualium (Heel) kwamen een schaal en een pot tevoorschijn waarop stickers zaten waarop ook teksten in geheimschrift stonden. De stukken vaatwerk komen uit de collectie van Van der Noordaa, maar bevinden zich nu als bruikleen van het RMO in het Limburgs Museum. Op 23 maart 1902, palmzondag, was Van der Noordaa per fiets naar Heel gereden en had de schaal, de pot en nog een tiental andere objecten van rector A. Driessens gekregen. Jan Verlinden, die alles uit de oude vondstgegevens wilde achterhalen, was benieuwd wat er in dat geheimschrift stond. Ook hij startte een zoektocht en raadpleegde zelfs specialisten binnen het militair apparaat, maar helaas, die stonden eveneens machteloos. Eerlijk gezegd lijken ze zich er niet erg over gebogen hebben, want binnen de archeologische wereld is er

een slimmerik die het wel lukte, maar hij gaat niet als de nieuwe James Bond bij de geheime dienst solliciteren. Daarvoor is zijn passie voor de archeologie te groot. Zijn naam is Maurice Janssen.

GEHEIMSCHRIFT ONTCIJFERD

Om het geheimschrift in het notitieboekje te ontcijferen zijn in het verleden meerdere pogingen ondernomen. Van der Noordaa was na zijn pensionering met verschillende taalstudies begonnen. Zo hield hij zich bezig met Arabisch, Sanskriet en Egyptische hiërogliefen en mogelijk lag daar de oorsprong. Echter, bij raadpleging van mensen met kennis van zaken bleek dat ook zij de tekens van Van der Noordaa niet thuis konden brengen. Dat kon Maurice wel en de schaal en de pot uit Heel bleken de sleutel te zijn. In de symbolenreeks zat de vindplaats Heel verborgen en al snel waren daar de letters van bekend. Vervolgens begon het verdere puzzelen en binnen de kortste keren had Maurice de tekst ontcijferd en kon hij een Van der Noordaa-alfabet presenteren.⁵ (fig. 5) Toen ik er van hoorde en vertelde dat ik ook geheimschrift van Van der Noordaa had, bood hij aan dat eens te bekijken. Nadat hij een scan van het notitieboekje had ontvangen, kwam bijna per omgaande mail de tekst. Er staat: "Fransen alhier in de straat". Het was kinderlijk eenvoudig geworden met dat alfabet in de hand, maar ja dat moet je wel kennen. Het was dus niet de burgemeester uit Posterholt die het zwaard had moeten krijgen, maar een andere bekende. Het gaat om Caspar Johannes Hubertus Franssen (Tegelen 14 mei 1860-Roermond 5 januari 1932), een niet onbekende architect uit

Figuur 5. Het ontcijferde geheimschrift en de letters die de tekens vertegenwoordigen. Tekening: Jan Verlinden.

Roermond. Die woonde in 1904 in de Frans Douvenstraat op nummer 109 en aan de overkant woonde Van der Noordaa op nummer 114. Casper Franssen was de neef van Caspar Joannes Hubertus Franssen (Tegelen 23 januari 1826- Grubbenvorst 7 mei 1888), die als pastoor van Ittervoort in 1874 de verkoopcatalogus had gemaakt van de belangrijke collectie van Charles Guillon. Pastoor Franssen deed zelf archeologisch veldonderzoek en bezat ook een collectie die grotendeels in Brussel zou belanden. Hij onderwees zijn neef de architect in de klassieke talen en archeologie. Die op zijn beurt voerde ook opgravingen uit en had eveneens een verzameling. Veel weten we daar niet van, maar wel dat zijn verzameling zou worden overgenomen door zijn zoon Caspar Johannes Hubertus Franssen (1900-1995), entomoloog (insectendeskundige). Die bracht nog meer voorwerpen bijeen en de vrijwel complete verzameling, met dus stukken van zijn vader, werd in 1994 verworven door het RMO.

HET BEWAARDE ZWAARD

Het verhaal rond het zwaard is mooi, maar het artefact zelf ook. Het gaat om een niet zo gangbaar exemplaar. Het is verwant aan het type Rosnoën, genoemd naar de Bretonse vindplaats ten zuidoosten van Brest. Dat zijn zwaarden met meestal een kleine korte greep en vrij rechte zijden van de kling. De zijden van het exemplaar uit Montfort zijn echter iets gebogen en van de greep is geen spoor te zien. Die lijkt oudtijds te zijn afgebroken en daarna beitelvormig te zijn uitgehamerd. In de kling zijn bovenaan twee V-vormige kerwen

gemaakt, waarschijnlijk om een nieuwe greep aan te kunnen bevestigen. Beschadigingen op de kling maken duidelijk dat het wapen ook is gebruikt. Of dat na de reparatie van de greep van het zwaard was, of ervoor, valt niet vast te stellen. Dergelijke zwaarden dateren uit de Midden-Bronstijd en hebben een ouderdom tussen ca.1300-1100 v Chr. Het zwaard is niet erg lang, slechts 35 cm, en inmiddels ziet het oppervlak er anders uit dan toen Van der Noordaa het verwierf. Die maakte een afbeelding van een groen gepatineerd artefact en nu is het veel donkerder en vertoont het veel vlekken. De archeoloog David Fontijn meende dat het niet ondenkbaar was dat de donkere substantie op het zwaard afkomstig was van een schede waar het zich oorspronkelijk in bevond.⁶ Het kunnen echter ook veenrestanten zijn.

De vondstomstandigheden, in het veen en onder water, maken ook duidelijk dat het om een depositie gaat, een offer. De meerderheid van de zwaarden uit de Nederlandse bronstijd is afkomstig uit zo'n natte context. In de meeste gevallen gaat het om rivieren, vaak locaties bij de monding van een zijrivier. Een depositie in een rivier kan in Montfort ook het geval zijn geweest, want vroeger liep hier de Vlootbeek.⁷

Franssen
athier in
de straat

LITERATUUR

- Fontijn, D.R., Sacrificial Landscapes. Cultural biographies of persons, objects and 'natural' places in the Bronze Age of the southern Netherlands, c. 2300-600 BC. *Analecta Praehistorica Leidensia* 33/34 (Proefschrift 2002).
- Verhart, L., 'Mijn mooiste tocht was naar Posterholt bij Roermond. De aankoop van de archeologische collectie van burgemeester Jules Geradts door het Leidse Rijksmuseum van Oudheden', in: *Roerstreek, Jaarboek* 2003 35 (2003) 86-97.
- Verhart, Leo B.M., 'Een studiereis door Brabant en Limburg in 1905. De Leidse archeoloog J.H. Holwerda gaat netwerken', in: *PSHAL (LGOG Jaarboek '05)* 141 (2006) 187-227.
- Verhart, Leo, 'Onzichtbare grafheuvels op de Melickerheide? Het checken van een vondstmelding uit 1907', in: *Roerstreek, Jaarboek* 2021 53 (2021) 124-136.
- Verhart, L., en J. Smeets, 'De voorgeschiedenis van een kasteel', in: F. Coenen en A. Ovaa, *Montfort, een kasteel en zijn landschap* (Lomm/Montfort 2006) 36-49.
- Verlinden, J., 'Addendum bij "Graven naar het grafveld van St. Anna"'
- Het geheimschrift van Van der Noordaa ontcijferd door Maurice Janssen', in: idem (red.), *Sporen van de Romeinen in Heel* (Maasgouw) (Heel 2022) zonder pag. nummer.
- Winkler, T.C., *De mensch vóór de geschiedenis* (Leiden 1877).

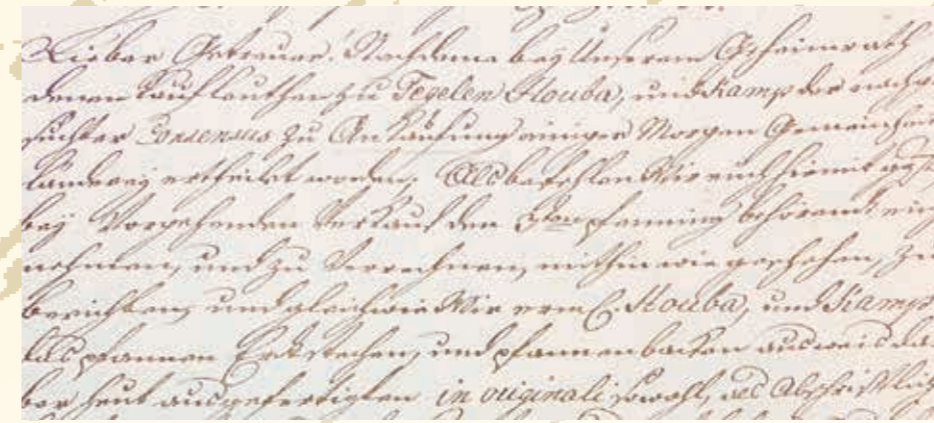
NOTEN

1. Verhart (2003); Verhart & Smeets (2006).
2. Verhart (2021).
3. Winkler (1877).
4. Verhart (2006).
5. Verlinden (2022).
6. Fontijn (2003) 132
7. Bij het schrijven van dit artikel kreeg ik hulp van Jean Beyers, Maurice Janssen, Hannie Steegstra, Jan Verlinden en Robert van Zijll de Jong. Ik dank hen allen voor die medewerking.

Tweehonderdvijftig jaar Tegelse pannen

MARCEL DINGS

De oudst bekende bron over de Tegelse pannenbakkerijen stamt uit 1773. De Tegelse kooplieden Willem Houba (1731-1815) en Joannes Mathias Kamp (ca. 1720-1793) vragen in dat jaar aan de hertog van Gulik toestemming om een stuk gemeenschappelijke grond te mogen kopen. Hun doel is om hier klei te steken om er pannen van te bakken. Hertog Carl Theodor van Gulik keurt dit op 26 augustus 1773 vanuit Düsseldorf goed.¹

De gezamenlijke aanvraag doet vermoeden dat Houba en Kamp samen een pannenbakkerij drijven, zoals tot nu toe in de literatuur is aangenomen.² Maar waarschijnlijk hebben beide heren een eigen bedrijf en werken ze alleen samen om hun kleivoorziening voor de toekomst veilig te stellen. Op de Tranchotkaart, die in augustus 1804 voor het eerst is ingemeten³, staan namelijk ongeveer vierhonderd meter uit elkaar twee pannenbakkerijen getekend. De oostelijke heeft als bijschrift Pahn of amberg (pannenoven aan de berg), behoort aan de familie Houba en ligt aan de Kaldenkerkerweg onderaan het hoogterras, waar Willem Houba woont. De westelijke pannenbakkerij heet Ziegel pahn Ofen (steen- en pannenoven), behoort aan de weduwe Kamp en ligt aan de Koekoekstraat. Het huis van de familie Kamp ligt in het centrum van Tegelen. 🍷

Illustraties: Een uitsnede van de akte uit 1773. (fotocollectie Gemeentearchief Venlo) en de twee Tegelse pannenbakkerijen op de Tranchotkaart uit 1804/1820.

NOTEN

1. Venlo, AV, OV 51 = Collectie De Gou – Houba, inv.nr. 204. Fotokopie van de originele akte. Volgens Joseph Deilmann, *Geschiede des Amtes Brügglen* (I) (Süchteln 1927) 193-194, is de bron: Duisburg, Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, AA 0032, R Brügglen 146 (Kellnerei rechnung Amt Brügglen 1775/76), maar inv.nr. 143 (1772/73) of 144 (1773/74) liggen vanwege het jaartal meer voor de hand.
2. Th.W.J. Driessen, *Geschiedenis van Tegelen* (Tegelen 1952) 124; P.J.M. Teeuwen, *Uit aarde geschapen, aspecten van bedrijfsbeleid in de keramische nijverheid binnen het oude industriegebied van Noord-Limburg 1815-1965* (Leeuwarden/Mechelen 1991) 10.
3. M.P.H.M. Dings, *Tegelen in de Franse Tijd 1794-1814* (Tegelen 1987) 37.

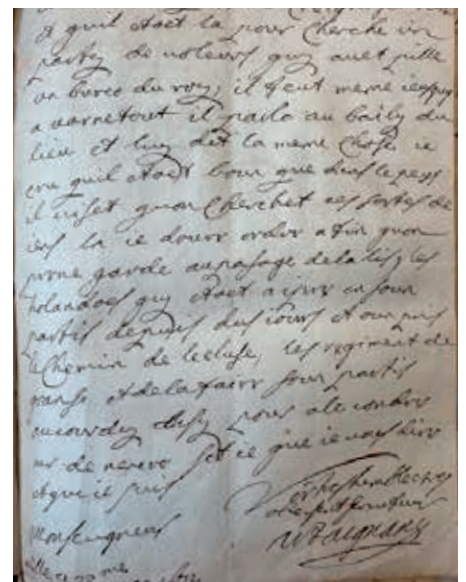
Route 1673

Voor het eerst in vele jaren organiseerde het LGOG dit jaar een najaarsreis. Waar de voorjaarsreizen altijd een bepaalde regio bezoeken, was de insteek van deze reis thematisch: tijdens een 4-daagse reis werd de route afgelegd die het illustere Franse drietal Lodewijk XIV, musketier d'Artagnan en vestingbouwer Vauban aflegde in het jaar 1673 met de belegering en inname van Maastricht – en tragische dood van d'Artagnan – als apotheose. Touringcarbedrijf Ghielen uit Beringe leverde wederom de bus en Wim Dijkman – voormalig conservator van Centre Céramique en d'Artagnan-kenner – ging mee als gastreis leider.

Tijdens deze reis werden niet alleen diverse musea en *lieux de mémoire* bezocht, maar werd onderweg in de bus ook geluisterd naar toepasselijke muziek van onder andere Lodewijk's hofcomponist Jean-Baptiste Lully en de uit Maastricht afkomstige Henri Dumont, die in dezelfde tijd hofkapelmeeester van de Franse koningin was. Op de heenweg naar Parijs werd bovendien de film *The Three Musketeers* uit 1993 bekeken, om direct goed in de stemming te komen voor de rest van het programma. Daarna volgde het eerste bezoek aan Château de Vincennes met een bezoek aan de tentoonstelling *D'Artagnan et les mousquetaires du roi. Aux sources du mythe*, waar we als speciale toegift nog een originele door hemzelf ondertekende brief van d'Artagnan mochten bekijken. Op dag 2 stond eerst een bezoek aan het paleis Saint-Germain-en-Laye op het programma, in 1673 nog de hoofdresidentie van Lodewijk XIV (Versailles was nog in aanbouw), en tegenwoordig het *Musée d'archéologie nationale*, met een prachtige collectie. In de middag volgde een rondrit door Parijs langs diverse *lieux de mémoire* in Parijs-centrum, waaronder het dubbelstandbeeld van d'Artagnan en Alexandre Dumas, de schrijver die de musketiers wereldberoemd maakte.

Op dag 3 werd in de ochtend het vestingstadje Le Quesnoy bezocht, dat door Lodewijk's vestingbouwer Vauban werd ontworpen en nog steeds in zeer gave staat verkeert. In de middag volgde een bezoek aan het *Palais des Beaux Arts* in Lille, waar 14 enorme 17e- en 18e-eeuwse maquettes te bewonderen zijn, waaronder die van Maastricht (waarvan in het Maastricht Museum de kopie is te zien). Op dag 4 reed de bus weer terug naar Maastricht, met bezoekjes aan de kerk in Wolder (waar d'Artagnan waarschijnlijk begraven ligt), het stadspark in Maastricht (waar het bekende standbeeld van d'Artagnan staat), en kasteel Borgharen, dat een belangrijke rol heeft gespeeld in de belegering van Maastricht in 1673. Bovendien wist gastreis leider Wim Dijkman de reizigers daar nog te verrassen met een gastoptreden als Alexandre Dumas.

De reis werd afgesloten in het restaurant Bouchon d'en Face, waar – zeer toepasselijk – de gerechten werden begeleid door een goed glas 'Fleur de d'Artagnan'-wijn.

Concluderend was het een zeer geslaagde (eerste najaars)reis, die overigens door een samenwerking met het Limburgs Museum en Maastricht Museum ook nog een aantal nieuwe LGOG-leden heeft opgeleverd! De voorjaarsreis van 2024 zal ook naar Frankrijk gaan. Meer informatie daarover volgt binnenkort.

Foto's: Dubbelstandbeeld d'Artagnan en Alexandre Dumas in Parijs en een ondertekende brief door d'Artagnan bij Château de Vincennes